

DAVID CAO COSTOYA. Universitat de Barcelona, Patronat d'Estudis Osonencs
ANNA BACH GÓMEZ. Universitat Autònoma de Barcelona, Patronat d'Estudis Osonencs

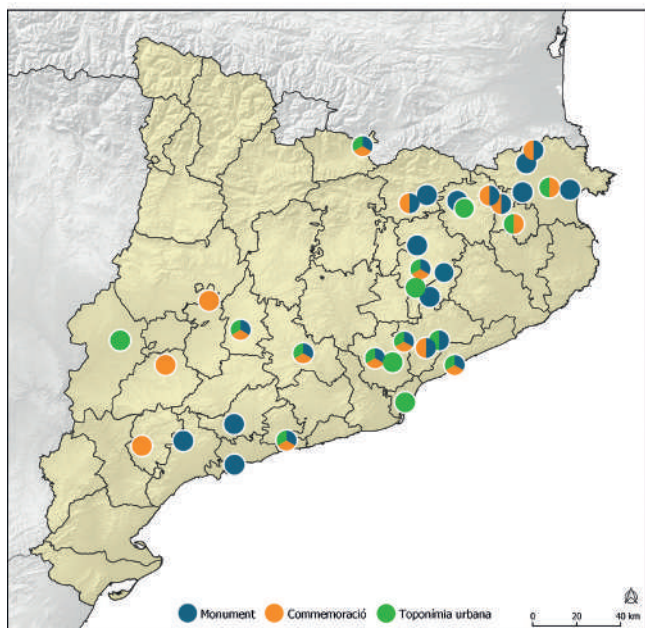
MEMÒRIES DE LES GUERRES CARLINES

Les guerres carlines són un element definitori del nostre segle XIX i un exponent de la més àmplia dialèctica revolució-contrarevolució, que sobresurt com un dels camps de tensió que estructuraven de manera destacada la dinàmica col·lectiva de l'inici de l'edat contemporània.

Les carlinades van continuar presents en les societats que les havien viscut anys després que aquests conflictes armats arribessin a la fi. Les memòries personals i familiars, però especialment la producció d'una memòria pública i cultural, en van fer un passat disponible i orientat a la configuració intencionada del present.

Com es van recordar, interpretar i commemorar aquells fets traumàtics i quins usos socials i polítics se'n van fer? En el cas de les guerres carlines, aquesta dimensió del coneixement, prou conreada respecte a alguns conflictes armats clau de la contemporaneïtat, ha rebut fins ara un tractament historiogràfic escàs.

La darrera carlinada a Catalunya. Elements de memòria identificats i analitzats. Resultats provisionals. Cartografia: Arnau Dorca Tomàs

En el marc d'aquest diagnòstic, alguns investigadors vinculats a les universitats catalanes i als centres d'estudis comarcals, principalment al Patronat d'Estudis Osonencs, hem impulsat recentment una línia d'investigació orientada a estudiar les memòries de la darrera carlinada a Catalunya.¹

La recerca duta a terme permet constatar l'amplitud i el vigor de la presència d'aquestes memòries a la Catalunya del període de la Restauració borbònica i de la Segona República. Fins ara, hem identificat i analitzat una vuitantena de dispositius memorials que responen a tres tipologies diferents (monuments, commemoracions i nomenclàtor urbà) i que es troben en una trentena de municipis. En algunes poblacions, el conreu d'aquestes memòries va ser un factor rellevant en la conformació de les identitats col·lectives i en la mobilització ciutadana.

Els dos primers articles que recull aquest monogràfic són una mostra dels resultats obtinguts en les recerques mencionades. El camp d'estudi traçat, tanmateix, no s'escapa en Catalunya, ni en la darrera carlinada, ni en les tipologies memorials a les quals hem al·ludit abans. Les següents dues peces del recull ho posen de manifest a bastament. En el present, cada cop són més nombroses les iniciatives de divulgació i recreació històrica que cerquen apropar el passat de les guerres carlines als ciutadans i els visitants. En aquest sentit, la proposta de la comarca aragonesa del Maestrat és una experiència consolidada que cal tenir en compte. ■

Nota

El camí recorregut fins ara ha estat possible gràcies al suport que diversos projectes de recerca han rebut de l'Institut Ramon Muntaner, de la Xarxa Vives d'Universitats (Ajuts Creu Casas Sicart 2025) i del Ministerio de Política Territorial y Memoria Democrática, així com a la col·laboració de nombroses entitats, com ara el Patronat d'Estudis Osonencs, el Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, el Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, l'Associació d'Estudis Torellonencs, el Centre d'Estudis de Granollers, l'Institut d'Estudis Empordanesos, L'Espitllera Fòrum d'Estudis Segarrencs i el Grup d'Història del Casal de Mataró; i d'altres institucions, com l'Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural i la Xarxa d'Arxius Comarcals.

(guerres carlines)

ALBA MASRAMON CRUZATE I LAIA MASNOU CAMPAÑÀ. Universitat de Barcelona

COMMEMORAR I ERIGIR MONUMENTS EN RECORD DE LA DARRERA CARLINADA. ELS CASOS DE TERRASSA I IGUALADA

Les tres guerres carlines ocorregudes al llarg del segle XIX van transcendir les esferes política i militar. La petja d'aquells fets bèl·lics va perdurar en la memòria dels qui els havien viscut i va penetrar en les consciències polítiques d'aquells qui, sense haver-ne estat testimonis, prenien partit en cada un dels bàndols. Els casos dels monuments erigits a les ciutats de Terrassa i Igualada serveixen per evidenciar de quina manera les diferents tradicions polítiques de la Restauració (1874-1931) van consignar i significar la darrera carlinada d'acord amb els seus discursos, pràctiques i ideals legitimadors. Les ciutats de Terrassa i Igualada s'alcen a manera d'escenaris paradigmàtics per identificar les disputes i pugnes polítiques derivades de les iniciatives commemoratives.

EL MONUMENT ALS MÀRTIRS DE LA JORNADA DEL 22 DE JULIOL DE 1872 A TERRASSA

El 22 de juliol de 1872, la ciutat de Terrassa va ser presa per les tropes comandades pel general carlí Joan Castells. En l'acció militar, els carlins van ocupar l'ajuntament i en van ser expulsats, en un mateix dia. Jaume Jover, primer tinent d'alcalde i cap dels progressistes, i Valentí Alagorda, el peó que treballava al seu forn, van ser víctimes d'aquest fet armat. Jover va morir d'un tret al cap durant l'assalt, i Alagorda va ser ferit al braç i traslladat a l'hospital, on va morir setmanes més tard. L'any 1879, la Junta de Festes va demanar permís a l'Ajuntament per recórrer els carrers de Terrassa i retre homenatge als caiguts en la defensa de la ciutat el juliol de feia set

Postal amb l'antiga casa de la vila a mà dreta on es pot veure la placa (1930 ca). Arxiu Municipal de Terrassa.

anys. Aquesta junta va resoldre nomenar una comissió per organitzar la commemoració i un solemne ofici de difunts. A partir de llavors, anualment, una comitiva de veïns, juntament amb el suport institucional del consistori, recordaria les víctimes de l'atac carlí. L'any 1881 un anònim va demanar a través del diari *El Diluvio* que s'erigís un «sencillo monumento de piedra» per honrar els màrtirs del juliol de 1872.

A partir de 1883, davant les dificultats d'erigir un monument, es va decidir crear una comissió que promogués la col·locació d'una làpida commemorativa al mateix lloc on va ser disparat Jover, a l'antiga casa de la vila, a la cantonada dels carrers Raval de Montserrat i Cremat. L'Ajuntament va ser l'encarregat de sufragar les despeses d'aquesta làpida, que tindria forma de pergamí i estaria feta de marbre. A partir de llavors, els actes commemoratius s'organitzarien cada juliol al voltant d'aquest indret. La processó cívica s'iniciava a les set del matí amb el toc a sometent. La comitiva, acompanyada d'una orquestra, sortia de l'estació de tren –per on havien entrat els carlins– i avançava pels principals carrers de la ciutat, tocant himnes patriòtics i disparant tronades, fins a l'ajuntament. A la tarda, la processó arribava fins al cementiri on reposaven les despulles mortals.

Cap a finals de la centúria, aquesta festa va començar a donar símptomes d'esgotament. Durant els anys 1896 i 1898 no es va celebrar. En el segon dels casos, el consistori va al·ludir a les cruentes guerres que s'estaven sostenint a ultramar com a motiu de la manca de festejos. Tanmateix, *La Campana de Gràcia* acusava directament l'alcalde, Pelegrí Matalonga Payeras, del Partit Liberal, de ser el culpable que no s'organitzés la processó cívica. Al si del consistori, les discrepàncies polítiques respecte a la commemoració van arribar a la màxima expressió l'any 1902, quan l'alcalde Joan Salas i Morral va arribar a afirmar que «llamando las cosas por su nombre, sin móvil político ni nota de ingrato, su deseo es de no remover las cenizas de nuestras discordias civiles; y que, por haber degenerado tanto dicha fiesta cívica, parecele natural que se extinga». La commemoració es va acabar celebrant, per bé que amb incidents. Una corona dipositada a la làpida com a ofrena va ser retirada després que ho exigís el secretari de l'Institut Industrial de Terrassa, que es trobava a l'edifici de l'antiga casa de la vila, davant de les noves cases consistorials. L'acció va ser durament criticada pels grups polítics vinculats al republicanisme.

Els anys següents la festa es va continuar celebrant amb relativa normalitat i el debat polític es va centrar en l'erecció d'un mausoleu. Tanmateix, entre els partidaris de la commemoració es va començar a percebre un aire de decepció a causa de les manifestacions d'indiferència de l'opinió pública sobre la participació en la commemoració.

Si bé l'any 1901 es va encomanar a l'arquitecte municipal que dissenyés una tanca que envoltés el lloc sagrat on reposaven

Fotografia actual del monument als màrtirs del 22 de juliol a la plaça Joan Miró (2024). Autoria: Mariona Masnou

les restes mortals, les dificultats econòmiques van fer que el desitjat monument no s'erigís fins al 21 de juliol de 1912. Va ser dissenyat per Melcior Vinyals i va tenir un cost total de 1.450 pessetes, sufragades per l'Ajuntament. És plausible que l'erecció del monument al cementiri, a més d'honorar els morts, fos també una forma d'allunyar de la centralitat de l'espai públic un lloc de memòria que generava controvèrsies entre els terrassencs.

Sense anar gaire lluny, l'any 1914 es va malmetre la làpida commemorativa del centre de la ciutat i alguns regidors van atribuir-ho a motivacions politicoideològiques. Alguns representants municipals van pressionar per tal que es fessin gestions per determinar l'autoria dels fets i uns anys més tard, el 1920, es va reclamar explícitament que es reinstal·lés i que s'evités, «incluso con la violencia», un nou acte iconoclasta. Durant la dictadura de Primo de Rivera, la commemoració va quedar reduïda a ofrenes florals (els anys 1922, 1928 i 1929) a les tombes dels màrtirs, però no va ser festejada com les dècades anteriors. En el període de la Segona República,

(guerres carlines)

es va recuperar l'impuls commemoratiu i els actes que s'havien reduït a cerimònies de poca transcendència ciutadana van reaparèixer a l'arena pública. Igualment, els tradicionalistes continuaven organitzant misses de difunts en records a «tots els qui sucumbiren en la luctuosa jornada» del 1872.

Des de 1883, l'Ajuntament havia aprovat per unanimitat batejar amb el nom de passeig del 22 de Juliol el passeig que anava paral·lel a la via del tren. L'any 1926, es va substituir el nom del carrer Gavatxons, bastant perifèric, pel de Jaume Jover. Durant la Segona República, el carrer de Sant Fruitós va passar a nomenar-se Alagorda. Les autoritats franquistes van esborrar del nomenclàtor la memòria liberal terrassenca, però tots els noms van ser restituïts amb l'arribada de la democràcia.

Els darrers anys, els Federins Trabucaires de Terrassa han recreat l'assalt a la ciutat i l'ofrena floral al passeig Joan Miró, amb voluntat de recuperar la tradició commemorativa. L'acte té una finalitat eminentment cultural i recreativa, sense rastre del rerefons polític militant que l'havia caracteritzat.

UN MONUMENT PER HONORAR «LOS QUE PAGARON SU LEALTAD CON SU PRECIOSA VIDA» A IGUALADA

Igualada havia esdevingut un objectiu molt atractiu per a les partides carlines. El 17 de juliol de 1873, la població, defensada únicament per alguns habitants d'Igualada i escassos efectius del Primer Batalló del Regiment d'Infanteria de Navarra, va començar a ser assetjada. Tot i que la defensa igualadina va resistir trenta-sis hores, el 18 de juliol les tropes carlines van entrar a la ciutat. Darrere seu van deixar 31 morts i 32 ferits igualadins, que serien glorificats des d'aleshores.

Fotografia actual del monument funerari al cementiri vell d'Igualada (2024). Autoria: Mariona Masnou

El 17 de juliol de 1879, des de la Casa Consistorial, els regidors Joan Portal, Pere Bosch, Miquel Baliu, Ramon Sutané, Manuel Miserachs i Marià Alemany es van consagrar al deure de retre homenatge als nous màrtirs de la ciutat, i amb aquesta finalitat van presentar al ple una resolució que proposava l'inici d'una festa cívica commemorativa que s'hauria de celebrar anualment, i també l'erecció d'un monument que s'establís com a record imperible de les jornades del 1873. Per a la construcció del monument, es decretava que «se obrirà una subscripció pública encapçalada por la Corporación para erigir un monumento donde se hallan esculpidos los nombres de los que pagaron su lealtad con su preciosa vida» i que s'hauria d'ubicar al lloc on el consistori considerés més adient. La promoció de la subscripció del monument aniria a compte d'una comissió formada per dos integrants de la corporació municipal i un delegat de cada una de les associacions locals, que es renovaria anualment. També seria l'encarregada d'establir les bases i el programa de la festa commemorativa. L'acceptació de la proposició va ser unànime, i així es va acordar que el monument havia de ser erigit el mateix dia en què s'iniciaria la tradició commemorativa: el 18 de juliol de 1880. Amb l'horitzó inaugural establert al cap d'un any, semblaria que les obres i la planificació del monument haurien d'haver estat immediates. Tanmateix, en *El Eco del Noya* s'assenyalava directament l'Ajuntament per la inacció en l'erecció del monument acordat: «fué por unanimidad aprobada, y se relegó al olvido. ¿Es que no hay dinero para encabezar la suscripcion o que falta iniciativa? ¿Cómo no se han empezado los trabajos preliminares?».

El 1880, finalment, es va erigir un monument que va resultar ser una obra molt més senzilla que la que s'havia prefigurat inicialment, fins al punt d'evidenciar-se a la premsa com a «modestísimo monumento». És molt probable que la manca de diners impossibilités l'erecció tal com s'havia concebut. La làpida que es va acabar construint es va col·locar sobre les despulles dels morts –d'ambdós bàndols– de l'entrada dels carlins a Igualada, en el que avui dia és el cementiri vell. A la inscripció, que encara es llegeix, hi constava: «Aquí descansan los restos de los que murieron en defensa y ataque de esta población en los días 17 y 18 de julio de 1873 R.I.P». El 1908 es van fer unes obres al panteó.

El 1880 també va ser el primer any en què es va celebrar la festa cívica en honor als ciutadans d'Igualada que van morir el 17 i 18 de juliol. Cada any, la processó començava a la casa consistorial i seguia un recorregut establert prèviament. El destí final de la comitiva era sempre el cementiri on, damunt del panteó, es col·locaven corones de flors per retre culte als morts.

La senzillesa ja esmentada del monument va propiciar que el 1882 Camilo Aguilera expressés la necessitat d'aixecar un altre panteó al cementiri i un monument en una de les places

Acte de descobriment de la làpida amb el nom de plaça del 17 i 18 de juliol, organitzat per la Joventut Republicana Autonomista Federal el 28 de febrer de 1909. Font: *Igualada Radical*.

de la població. El 1889 va ser el torn de Joan Godó, que va proposar l'enderrocament d'una font que hi havia a la plaça de la Creu per col·locar-hi un obelisc «a fin de perpetuar la memoria de los igualadinos que sucumbieron en las jornadas del 17 y 18 de julio de 1873, e inscribir sus nombres de la manera más sencilla y económica para evitar gastos al Municipal erario». Un any més tard, la comissió organitzadora de la festa cívica clamava a favor de la proposta monumental feta per Godó: restava inacabada a causa de la manca de recursos de l'Ajuntament. El projecte de làpida amb els noms dels màrtirs que s'havia de col·locar al saló de plens tampoc prosperava. Aquesta idea, però, va ser recuperada el 1894 per Antonio Calafell. La seva proposta anava en la direcció de desmantellar la festa cívica: «hallándose próxima la celebración de la fiesta cívica, y atendiendo a que esta se ha convertido, desde los últimos años, en una manifestación política que engendra odios y rencores [...], propongo, la supresión de dicha manifestación y sustituirla con la colocación de una lápida en el salón de sesiones o punto que se designe, conmemorativo de aquel hecho y como perenne recuerdo del mismo». Aquesta voluntat s'accentuava encara més en la mesura que el projecte de làpida s'havia de costejar amb la quantia de pressupost municipal que es dedicava a la commemoració. Va ser el primer any que no es va celebrar la festa cívica.

La làpida al saló de sessions, suggerida pels liberals fusionistes, no es va acabar instal·lant. El projecte que sí que va reeixir va ser el de modificar el nom de la plaça de la Creu en favor del de plaça del 17 i 18 de juliol de 1873: l'Ajuntament va acceptar la proposta de rebatejar la plaça el 1890. El canvi en la nomenclatura, però, no es va materialitzar en forma de làpida fins al 1909, quan la Joventut Republicana Autonomista Radical (promotora, aquell mateix any, de la festa cívica) va impulsar un acte per descobrir una placa commemorativa on constava el nou nom. L'Ajuntament hi va ser convidat, tot i que no en va ser el propulsor. La denominació va ser vigent fins a l'arribada del franquisme.

CONSIDERACIONS FINALS

La necessitat de consolidar la memòria dels màrtirs de la darrera carlinada a Terrassa i Igualada es va materialitzar en l'erecció de monuments a l'espai públic. Les processons commemoratives i els elements monumentals de cadascuna de les ciutats són una mostra de com la memòria del conflicte va ser apropiada per les diverses entitats i cultures polítiques en la cerca de legitimació pels seus discursos. Les lluites per la memòria van impulsar la projecció monumental dels fets a cada una de les ciutats. En primera instància, en ambdues ciutats va ser l'Ajuntament el propulsor de l'erecció dels monuments. Les mencionades pugnes polítiques però, més tardanament, van obstruir l'exaltació dels fets o l'avenç d'alguns dels projectes, que van poder continuar gràcies a la voluntat d'altres nuclis polítics o civils. Amb el pas dels anys, tant a Igualada com a Terrassa, es va fer més palès un impuls dels republicans per la commemoració de les víctimes de la carlinada, en contrast amb la incomoditat creixent dels monàrquics liberals. Les làpides com a suport del canvi de toponímia dels carrers i les construccions als cementiris van ser, tant a Igualada com a Terrassa, els projectes monumentals més reeixits. El monument de Terrassa i el panteó d'Igualada –destí final de les commemoracions de les ciutats–, ambdós construïts al cementiri, encara avui són testimoni material de com els terrassencs i els igualadins van servir la memòria d'aquella guerra civil. ■

Josep M. BENAUL, *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987.

Antoni CARNER BORRÀS, *L'entrada dels carlins a Igualada, 17 i 18 de juliol de 1873*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1969.

Guillem-Jordi GRAELLS, *El 22 de juliol de 1872, realitat i mite*. Torre del Palau: Àmfora, 2022.

Xavier MARCET, «El Salisme. Moviment polític i bloc de poder». *Terme*, 5 (1990), p. 16-34.

Laia MASNOU, «“A los defensores de la libertad”. Les víctimes de la Tercera Guerra Carlina a la memòria pública d'Igualada (1879-1919)», en Daniel MONTAÑA i Josep RAFART (coords.), *Mirades sobre*

el carlisme des del Berguedà. Avia: Centre d'Estudis d'Avia, 2025, p. 63-82.

Agustín PACHECO; Francisco Javier SUÁREZ, «Wils» y el Batallón de Zuavos Carlistas. *Guerra en Cataluña, 1869-1873*. Valladolid: Galland Books, 2019.

Joaquim VERDAGUER, «El vint-i-dos de juliol». *Terme*, 24 (2009), p. 263-70.

Salvador VIDAL, «L'entrada dels carlins a Igualada (1873). Un testimoni personal», *El fil del temps. Revista d'Igualada*, 55 (2017), p. 7-17.

(guerres carlines)

JOAN TORRENTS-JUNCÀ. Universitat Autònoma de Barcelona

DAVID CAO COSTOYA. Universitat de Barcelona, Patronat d'Estudis Osonencs

AFUSELLAR I COMMEMORAR A LA MUNTANYA CATALANA. L'OMBRA ALLARGADA DEL TOIX (1874)

La batalla del Toix (14 de març de 1874) és un dels enfrontaments armats més destacats de la darrera guerra carlina a Catalunya (1872-1875). Cal contextualitzar-la en el període de màxim apogeu del carlisme al Principat i en l'intent de l'exèrcit governamental de trencar el setge al qual les forces de Francesc Savalls havien sotmès la ciutat d'Olot. És amb aquesta intenció que una columna militar, d'uns 2.500 efectius i manada pel general Eduard Nouvilas, va partir de Besalú en direcció a la capital de la Garrotxa. Per evitar el pas per Castellfollit de la Roca, controlat pels partidaris de Carles VII, els liberals van optar per una ruta alternativa que els conduí d'Argelaguer a Tortellà. En aquesta darrera població —atacada i incendiada pels carlins l'agost de 1873— un centenar de voluntaris s'uní a la columna de militars i carabiners. Des d'allà, van travessar el riu Llerca i avançaren per camins rurals amb la intenció d'arribar a Olot pel nord. Advertits de la maniobra, els carlins van preparar una emboscada, ocupant algunes posicions dominants a la serra del Toix. La desfeta liberal va ser total: a més dels nombrosos morts, els carlins van fer centenars de presoners i van apoderar-se d'una gran quantitat de material de guerra. Els fets van precipitar la rendició d'Olot.

Al·legoria d'Espanya, en dol, plorant per les víctimes de la darre-ra carlinada. Autoria: Aº Wº [Tomàs Padró] (*La Madeja política*, 43, 31 d'octubre de 1874), p. 2-3. Arxiu de Revistes Catalanes Antiques.

«TU, HEREU DEL CANDELL! / BÉ TE'N POTS ALEGRAR / QUE AMB LA SANG DELS LIBERALS / ELS CAMPS VAS REGAR»

El dia 19 de març va tenir lloc la primera execució col·lectiva dels individus fets presoners en el mencionat enfrontament. Ens referim a l'afusellament de 33 captius (34 o 35, indiquen algunes fonts) dut a terme a Besalú sota la responsabilitat última de Savalls. L'enorme majoria dels condemnats eren voluntaris armats de Tortellà i altres poblacions gironines, però entre els sentenciats també hi havia un petit nombre (sis, segons algunes fonts) de soldats pertanyents al regiment de Navarra. D'acord amb l'argument que va circular amb posterioritat als esdeveniments, la condemna a mort d'alguns d'aquells individus va ser deguda al fet d'haver servit prèviament a les files carlines i ser considerats desertors.

L'execució va tenir lloc al peu del camí de Besalú a Sant Ferriol, en un camp proper a la masia del Candell. Després de tres descàrregues, un oficial carlí (podria tractar-se del brigadier Manuel Vilageliu) va manar cessar el foc i indultar els supervivents, almenys cinc. Un d'ells hauria mort tot just l'endemà a l'hospital, a conseqüència de les ferides. Un dels supervivents va ser l'oficial de voluntaris de Tortellà Rafael Estartús, el qual anys més tard va oferir el seu testimoni a la premsa i va prendre part en l'aniversari commemoratiu a Besalú l'any 1905.

Un acte de record primerenc el trobem a Besalú mateix el 1877 quan, segons el diari gironí *La Lucha*, els liberals de la població van celebrar una missa pels presoners afusellats i després van col·locar al cementiri, sobre la sepultura on reposaven, una creu de fusta amb una inscripció al·lusiva als fets. A la premsa catalana i espanyola del darrer quart de segle, l'afusellament de Besalú va ser recordat en més d'una ocasió, però no va esdevenir un lloc comú; de fet, el corresponal a Besalú del liberal *La Lucha* lamentava el 1892 que s'hagués escrit tan poc sobre aquella «terrible hecatombe». La referència documental més primerenca respecte a una manifestació cívica commemorativa cívica la trobem el 1904, per bé que certes al·lusions fan pensar que ja s'havia celebrat en altres ocasions. És justament en la crònica d'aquest acte, publicada al ja reiteradament mencionat periòdic *La Lucha*, on trobem també

el primer esment a l'existència d'una «cruz que señala tan inaudito atentado». Només dos anys més tard el mateix diari denunciava que els «católicos de Besalú», als quals qualificava significativament d'«hordas fanáticas» i «émulos de la kabila», havien malmès la creu de ferro, en un acte de violència simbòlica. El 1905 es va plantejar una nova iniciativa monumentalitzadora per promoure un mausoleu al cementiri de la població amb la finalitat d'honrar els afusellats. Es va intentar organitzar una junta amb representació de diverses personalitats liberals i republicanes de la província, sota la presidència honorària de José Canalejas, Rafael M. de Labra i José Álvarez Mariño, però tot va quedar en la intenció.

Tenim constància inequívoca de la celebració de la commemoració, també, els anys 1905, 1906 i 1907. L'acte va prendre formes ritualitzades. Els assistents es congregaven en un punt del centre de la població (el cafè del liberal Vicenç Roura, àlies *Pita*, era una referència) i es desplaçaven en comitiva, acompanyats d'una marxa fúnebre i de penons i estendards, cap a l'indret on s'havien perpetrat els afusellaments, on els participants feien una ofrena i els comissionats i oradors proferien alguns discursos, abans que la processó cívica retornés de nou al punt de partida, on després solia tenir lloc un banquet. D'acord amb les cròniques del moment, en la celebració d'aquells aniversaris s'hi podrien haver reunit mig miler de persones, no només de Besalú, sinó també d'altres poblacions i comarques de l'entorn.

Els grups que donaven vida a la manifestació, que no era organitzada per les institucions polítiques oficials, pertanyien als sectors liberaldemòcrates i a les diferents famílies republicanes. Per a aquests segments, semblants pràctiques servien per intentar cohesionar-se i projectar la seva influència i plantejaments en indrets com Besalú, en els quals, segons indicava la premsa acòlita, «por desgracia aún predominan las ideas reaccionarias y clericales». Per descomptat, no va manca la contestació dels sectors catòlics militants, com demostren les reaccions que trobem a la manifestació de 1905 en els setmanaris *El Deber* d'Olot o *El Tradicionalista* de Girona. Durant la Segona República la commemoració va experimentar un nou impuls. El 1932, un homenatge molt concorregut impulsat pel Centre Republicà Federal de la vila va comptar amb el suport destacat de les autoritats locals i provincials, amb la presència del governador civil Claudi Ametlla, els diputats al Congrés Miquel Santaló, Albert de Quintana i Josep Puig d'Asprer, l'alcalde d'Olot Joan de Garganta i el dirigent republicà Antoni Dot i Arxé. L'any següent, l'acte, també multitudinari, guanyà encara més volada amb la participació del president de la Generalitat, Francesc Macià. L'aniversari va anar acompanyat de referències al passat absolutament presentistes que buscaven vincular els fets commemorats amb l'actualitat política immediata: per Santaló, la dreta que maldava per enderrocar el règim republicà era

hereva dels assassins de 1874 i, segons Macià, la sang vessada pels «màrtirs» de Besalú era mostra de la lluita constant per defensar la llibertat. En un context en què les dones es consolidaven com a subjecte polític amb plens drets electorals, també es va reformular el relat dels fets de 1874 per reconèixer-ne el paper actiu en el salvament i atenció dels supervivents a l'afusellament. Finalment, en una mostra d'homenatge als vells veterans d'aquelles accions, l'acte va subratllar la figura de Joan Planas, considerat l'últim supervivent de la companyia de voluntaris de Tortellà.

Francesc Macià pronunciant un discurs durant la commemoració dels afusellaments de Besalú, 1933. Autoria: Rafael Villarubias Ros (INSPAI, Centre de la Imatge – Fons Rafael Villarubias [54505]).

UNES MATANCES GERMANES: LA MEMÒRIA DELS AFUSELLAMENTS DE LLAÉS I SANT JOAN DE LES ABADESSES

Quatre mesos més tard de les execucions de Besalú es van produir dues noves massacres de major entitat. Des de les muntanyes del Toix, la majoria de presoners de la columna Nouvilas havien estat traslladats a l'Olot carlina, on van romandre durant mesos. El llarg captiveri va acabar el 16 de juliol de 1874 quan, arran de la recuperació momentània de la ciutat per part del brigadier liberal Joan Cirlot, els presoners van ser evacuats a Vallfogona de Ripollès. Un cop allà, i com a represàlia per la pèrdua d'Olot i la mutilació de voluntaris carlins durant els combats, Savalls va ordenar l'execució de tots els carabiners i d'una cinquena part de la tropa. L'ordre es va materialitzar l'endemà, el 17 de juliol de 1874. D'una banda, entre 63 i 80 carabiners (segons les diverses fonts) van ser afusellats sota la direcció de Salvador Ordal, Narcís Bosch i Frederic Bru a la parròquia de Sant Bartomeu de Llaés, i enterrats en un prat contigu. De l'altra, la resta de militars

(guerres carlines)

(un nombre imprecís entre 108 i 138, segons la font) van ser executats en un camp proper al mas Caramelles, a Sant Joan de les Abadesses, sota la supervisió de Jaume Berga, àlies *Canova*, Valentí Bosch i Jaume Vila. Posteriorment, van ser enterrats al cementiri vell d'aquella vila, amb una missa sufragada per l'Ajuntament santjoaní.

La notícia d'ambdues matances es va difondre a partir de l'agost a través de la premsa catalana i espanyola; va tacar la imatge del carlisme i especialment de Savalls. A més, juntament amb unes execucions anàlogues ocorregudes a Conca, l'eco internacional d'aquests fets va contribuir a erosionar el prestigi que el moviment havia mantingut, fins aleshores, en certs cercles europeus. Per exemple, un corresponsal del parisenc *Le Rappel* s'esglaiava així: «Avec ceux qu'on massacrait ainsi, combien de femmes, de mères en deuil, d'espérances brisées, de misères pour demain!». De fet, les vídues dels executats van esdevenir les principals guardianes

Uns carabiners posant al costat del panteó de Llaés, on una corona floral ha estat col·locada a l'obelisc per una vídua, c.1913-1915. Autor/-a: R. Llobet (Arxiu Comarcal del Ripollès - Fons Arxiu Històric de Santa Maria de Ripoll (ACRI150-44-N-2956)).

d'una memòria situada entre l'àmbit privat i l'espai públic. Així, ja des de 1875, aquestes dones van reivindicar el «màrtir» dels seus esposos a través de campanyes de recaptació de fons i de reclamació d'indemnitzacions per viudetat. En aquest marc, consta que van organitzar rifes i funcions teatrals benèfiques i comissions a Madrid, on van ser rebudes per Antonio Cánovas del Castillo i fins i tot per Alfons XII. Durant els primers anys de la Restauració borbònica, la memòria d'aquells afusellaments també es va canalitzar a través de la seva remembrança anual a la premsa liberal i republicana, així com amb l'erecció de monuments commemoratius. En aquest darrer sentit, una de les primeres iniciatives es va dur a terme a Llaés, on, l'any 1879, un cos de carabiners encapçalat per l'inspector general Manuel Gasset y Mercader va finançar la construcció d'un cenotafi al mateix camp on havien estat enterrats els afusellats. Pel que fa a Sant Joan, ja el 1876, el Regiment d'Infanteria de Borbó havia instal·lat una creu de fusta al lloc del cementiri vell on reposaven les restes. Tanmateix, aquesta va desaparèixer quan, el 1890, les despulles van ser traslladades a la nova necròpolis de la població, a un mausoleu construït sota el patrocini de Ramón Blanco Erenas, capità general de Catalunya. Posteriorment, cap al 1892, un grup de veterans de la columna Nouvilas va erigir una nova creu, en aquesta ocasió al camp de Sant Joan on havien estat afusellats els seus companys.

Atès que aquests monuments eren estrictament funeraris i honoraven una massa anònima de víctimes militars, sense filiació política coneguda ni cap vincle amb el lloc on van morir, la seva politització popular va ser quasi inexistente. En aquest sentit, i a diferència del cas de Besalú, les commemoracions es van limitar a la celebració de misses en l'aniversari dels fets, sufragades per l'element militar. L'únic acte amb una certa càrrega política es va produir de manera puntual i sense continuïtat a Ripoll, el 1915, quan la Societat Progrés Instructiu Ripollès (pròxima al lerrouxisme) va organitzar una commemoració conjunta dels afusellaments dels anomenats «màrtirs de Vallfogona» i de la presa de la Bastilla. Durant aquest homenatge, i entre proclames aliadòfiles, les filles del carabiner Joan Martí Ripoll van llegir la seva carta de comiat, escrita just abans de ser afusellat.

EL TOIX, ENTRE L'OBLIT I LA RECUPERACIÓ

Fins avui, les pràctiques de memòria lligades a la batalla del Toix han seguit camins desiguals, si bé l'oblit ha estat la tònica dominant: després de la Guerra Civil (1936-1939), els actes commemoratius van desaparèixer. Tal vegada l'única excepció és l'homenatge als afusellats de Sant Joan que l'exèrcit espanyol celebra per Tots Sants al mausoleu. Des de fa més d'un any el monument es mostra incomplet: l'obelisc va ser desmuntat per dur-hi a terme tasques de restauració, sense que hagi estat recol·locat.

Estat actual del mausoleu del cementiri de Sant Joan de les Abadesses, 2025. Autoria: Mariona Masnou Campañà.

Bibliografia

David CAO COSTOYA; Joan TORRENTS JUNCÀ; Alba MASRAMON, «Entre el monumento funerario y la conmemoración cívico-política. Recordar las víctimas de la última guerra carlista en la Cataluña de la Restauración borbónica», en David CAO COSTOYA; Stéphane MICHONNEAU (eds.), *La muerte pública. Los usos políticos del culto funerario en la España contemporánea*. Granada: Comares, 2025, p. 115-133.

David CAO COSTOYA, «Commémorer les héros et les martyrs de la dernière guerre carliste dans l'Espagne de la Restauration (1874-1923)» en Pierre M. DELPU (dir.), *Le martyre politique en Europe du Sud (XIXe-XXIe siècle). Figures, mutations, usages*. Madrid: Casa de Velázquez, 2025, p. 189-205.

Juli CLAVIJO, «1874: apogeu i decadència del carlisme a Catalunya», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 26 (2015), p. 57-107.

Eduardo HIGUERAS; Sergio SÁNCHEZ, «La inflexión conservadora: la oposición al federalismo en 1873 y la República del general Serrano», en Manuel SUÁREZ CORTINA (ed.), *La Federal. La Primera República española*. Madrid: Sílex, 2023, p. 287-320.

Joan LÓPEZ; Josep RIU, *Besalú al segle XIX (1814-1900). Una vida entre conflictes polítics i guerres civils*. Besalú: Ajuntament de Besalú, 2022.

A Llaés no se celebra cap commemoració i el cenotafi es troba força deteriorat; només hi va intervenir puntualment l'Escola Taller de Ripoll, el 2013. Pel que fa a la creu de Besalú, hauria estat escapçada el 1936 per elements de la rereguarda republicana i, després de dècades d'abandonament, va ser restituïda el 2015 per iniciativa de l'Ajuntament i els Amics de Besalú, que també van instal·lar un cartell explicatiu dels fets. Pel que fa al lloc de la batalla, el 2022 s'hi va fer una prospecció arqueològica, amb treballs balístiques. El 2024, pel 150 aniversari de l'enfrontament i dins de les XXI Trobades Culturals Pirinenques, es va acordar instal·lar un monòlit en un punt indeterminat del camp de batalla, si bé encara resta pendent d'instal·lar. ■

Gorka MARTÍN-ETXEBARRIA, «Arqueologia de la darrera batalla a la Garrotxa: el Toix, 1874», en Josep BURCH *et al.* (cur.), *Dissetenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*. Girona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, etc. 2024, p. 475-477.

Josep M. MUNDET; Narcís PUIGDEVALL, *Savalls. El general carlí*. Sant Vicenç de Castellet: Farell, 2018.

Ferran TOLEDANO, *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya 1872-1875*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004.

Joan TORRENTS-JUNCÀ; Alba MASRAMON; David CAO COSTOYA, «Els monuments en record de les víctimes de la darrera carlinada a Osona i el Ripollès», en Daniel MONTAÑA; Josep RAFART (coords.), *Mirades sobre el carlisme des del Berguedà*. Avia: Centre d'Estudis d'Avia, 2025, p. 31-62.

Xavier VALERI, «Del Toix als camps del Candell (1874). Restes testimonials del conflicte carlí», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, 20 (2009), p. 213-225.

(guerres carlines)

JAUME AYATS. Universitat Autònoma de Barcelona

ANNA COSTAL I FORNELLS. Escola Superior de Música de Catalunya

CANTAR I BALLAR LA TERCERA CARLINADA

Uns van dictar la *Sardana carlina de Rupit* quan van entrar al poble, amb versos que feien al·lusió als «nois tan guapos» d'en Savalls que «porten bones capes, / semblen uns miralls»; uns altres cantaven *Aquests de la capa negra*, que en lloc de la moral «més valdria que ensenyessin / la llei del bon federal». La qüestió és com es van fer servir uns cants i uns balls per festejar les victòries i construir els grups ideològics durant la Tercera Guerra Carlina. Es tracta d'una propaganda ideològica expressada en un lloc públic o semipúblic on l'acte de cantar i de ballar era el medi i l'expressió d'adhesió corporal a una causa. És més important aquesta funcionalitat que no

pas el repertori concret (l'objecte musical que massa sovint monopolitza l'atenció) perquè l'activitat cantada i ballada és més compartida, canviant i polisèmica del que semblaria a primer cop d'ull.

ELS GOIGS DELS OUS I LES COBLES A CARLES VII

Es conserva un full volant sense data amb les *Coblas per cantar en temps de camilleras: en honor de la Verge Maria, y nostre desitjat rey Carlos VII* i un *Himno patriotico y siempre guerrero*. Tot indica que va ser imprès en els primers anys del pretendent carlí i és un exemple magnífic de l'ús del

Full volant *Cobles que's canten a la Mare de Déu del Mont en temps de Camilleres*. Font: Blog *Goigs i devocions populars*, Mn. Josep Maria Viñolas Esteve.

Full volant *Coblas per cantar en temps de camilleras: en honor de la Verge Maria, y nostre desitjat rey Carlos VII*. Font: Fons Joan Amades, Centre de Documentació de Cultura Popular.

contrafactum, un dels procediments tradicionals més comuns de fer córrer un cant nou aprofitant la melodia i l'estructura que la gent ja coneix. Tot i que a partir del 1870, tal com explica Lluís Ferran Toledano, el carlisme es va modernitzar en termes organitzatius i va fundar cercles, ateneus, diaris i revistes, del bàndol carlí es conserven força menys documents impresos de cançons, que es difonien sobretot per l'oralitat estricta. Aquí trobem un model ben semblant als fulls de goigs, amb el gravat de la Mare de Déu del Roser al centre i dos escuts reials amb les armes de Castella i Lleó. Aprofitant també l'estructura mètrica dels goigs, inclou les cobles més típiques en tota l'àrea dels bisbats de Girona, Vic i Perpinyà-Elna dels grups de joves que rondaven per les cases de pagès la nit de les caramelles de Pasqua.

El referent són els denominats *Goigs dels Ous*, que es troben reproduïts des del segle XVI en diverses advocacions de la Mare de Déu i en la famosa composició dels *Goigs de Nostra Dona* de Joan Brudieu (1585), però que es coneixen sobretot pels Goigs de la Mare de Déu del Mont o *Cobles que's canten a la Mare de Déu del Mont en temps de Camilleres*. Sous és el poble d'aquest santuari, i la derivada fonètica devia convertir-los de *Goigs de Sous* a *Goigs dels Ous*. Ara bé, qualsevol tonada de goigs en la fórmula més freqüent d'heptasil·labs s'ajusta perfectament al text, i això vol dir que es té a disposició un dipòsit de milers de tonades que es canten com a mínim a tots els pobles dels Països Catalans, d'Aragó, de Navarra i de Sardenya, a més d'àrees castellanes veïnes. El full carlí aprofita el primer vers o els dos primers de cada estrofa per reformular-los i conduir-los cap a la declaració ideològica. La retronxa és declarativa com les dels goigs: «Viva nostre rei llegítim, / y la santa Religió».

Aquest procediment, que ve com a mínim dels trobadors, ja va ser molt utilitzat amb la mateixa disposició de goigs en la Guerra de Successió, per exemple, amb els *Goigs de Nostra Senyora de la Llibertat* (1714), i els carlins l'apliquen a totes les tipologies de cants que són coneguts i estan de moda en aquell moment històric. En aquest cas, no percebem que el tradicionalisme els acosti més a un repertori que a un altre.

CANÇONS DEL CAN-CAN I LES ABSOLTES DELS CARLINS

L'any 1869 Antoni Bosch va publicar un full volant titulat *El Can-can, ó siguiu Los estudiants de Barcelona. Cansó popular á imitació de la que'n Fransa se coneix per Les étudiants de Paris*. Els pares d'un jove de províncies envien el fill a Barcelona per fer carrera, però l'estudiant i els seus amics es passen el dia amb el «Ditxós ball del Can-Can / que causa tanta gresca». Les estrofes semblen apel·lar al clàssic *carpe diem*, tot i que l'última acaba amb un plany: «Dels jóvens estudiants / aquí teniu la historia, / per ells serà'l Can-can / de molt trista memoria». La cançó inclou dues tornades que, amb modificacions típiques de l'oralitat, ja formaven part de la tradició cantada del país: «Oy da! Oy da! / Que duri tant

com pugui; / Oy da! Oy da! / prou que s'acabarà», la primera; i «E piu, piu, piu / rechequetechech» (bis), la segona. Atès que aquesta melodia va circular amb profusió en aquells anys, l'editor devia aprofitar-ne la popularitat per fer calaix i, alhora, devia contribuir a impulsar-la encara més.

En tot cas, van ser molts els esdeveniments de l'agitada Sexenni Democràtic i de la tercera carlinada que es van difondre a partir d'aquella estructura cançonística. Vegem-ne alguns exemples. El 8 de maig de 1870 *La Campana de Gràcia* va publicar la cançó signada per «un que ho canta» dedicada al vaixell *Europa*, conegut com *lo Ponton*, que havia estat destruït durant la Revolució de Setembre de 1868. Posteriorment l'impressor Francesc Tosquellas, de l'òrbita republicana federal de Reus, en va publicar la lletra en un full volant i amb el títol genèric de «Cansons del Can-can». També durant el Sexenni es va popularitzar la versió dedicada a la milícia ciutadana comandada a Barcelona per Francesc Targarona, tal com recorda l'historiador Pere Gabriel: «No hi ha ganduls al món / com els d'en Targarona, / que per guanyar sis rals / defensen la corona». I les escenes del Foc de la Bisbal, entre l'exèrcit governamental i els republicans federals liderats per Pere Caimó, van concretar-se en *La cansó del 6 d'octubre en la que s'expliquen los aconteixements que succehiren en la Bisbal durant la sublevació republicana federal* de 1869 amb la mateixa tonada. Coetàniament a aquell foc, el figuerenc Pep Ventura va compondre la *Sardana Can Can* que, tot i no tenir lletra explícita, va triomfar a les places d'aquella vila republicana federal; i encara el compositor P. Costa en va compondre una altra, *El 6 de octubre en la Bisbal*, a partir de la mateixa melodia. D'entrada podria sobtar una publicació carlina amb una al·lusió explícita al cancan, un dels balls francesos amb més connotacions immorals per a l'Església catòlica, però no sorprèn tant si s'entén que la referència específica s'havia desdibuixat completament per esdevenir una estructura melòdica dedicada a una causa o l'altra. Per tant, els carlins no van trigar gaire a fer-ne ús. Un exemple és el *Can-can carlista ó siguiu cansó popular per cantarse y no per ballarse*, imprès per Pau Puigblanquer a Girona. És interessant que remarqui la negativa del ball: es desmarca de l'obsenitat del cancan i probablement també de les sardanes que s'interpretaven en terres gironines sobre la mateixa melodia, com ara la *Sardana Can Can* de Pep Ventura que es ballava en ambients republicans federals empordanesos. Aquesta cançó deu fer referència a Ramon Cabrera i a les eleccions generals de 1869, perquè més endavant aquest general va trencar les relacions amb Carles VII: «Moltas juntas se fan / Se fan per todas parts, / ¡Viva Deu! si ni haurá / De carlins diputats; / Vot vá! -vot vá! / Ja que Cabrera ho mana, / Vot vá! -vot vá! / Que Carlos entrará». La crida al vot dels carlins gironins hi és ben clara: «Valór, donchs, los del Ter / Dintre som de la Lley, / A votá ab lo grant crit, / De Dèu, pàtria y Rey». Hem localitzat un altre *Can-can carlista*, també previ a l'inici de la tercera carlinada. El text acusa «l brut lliberalisme» de «pagos, frauds y

(guerres carlines)

engany», d'haver escurat «Las caixas sucursals» i del «desgovern» general. L'última estrofa és un prec: «Ux tota mala fè / Y la fatal gloriosa, Viva Cárlos seté / y sa real esposa». Les dues tornades són les típiques: la de l'«oydá», en aquest cas, amb els versos «Animat pobra Espanya» «Que'n Cárlos ya vindrá»; i la segona amb altres onomatopeies però amb la mateixa música.

De vegades els *contrafacta* tenien una voluntat de sàtira cap al bàndol contrari. Per la matança del porc es cantava i es jugava molt. Uns cants satírics d'aquests dies d'hivern, pel gener o febrer, pròxims a Carnestoltes, eren *Les absoltes del porc*, molt cantades al Ripollès i el nord d'Osona, on amb l'entonació de les absoltes per als difunts se cerimoniava l'enterament i consum del porc, l'animal familiar per excel·lència. Aprofitant-ne la tonada es va dictar una nova lletra arran dels afusellaments de carabiners presoners ordenats pel general carlí Savalls el juliol de 1874. Per això, un cop Savalls va pactar la rendició el març de 1875 els liberals van dictar

Full volant *El Can-can, ó siguia Los estudiantes de Barcelona. Cansó popular á imitació de la que'n Fransa se coneix per Les étudiants de Paris*, publicat a Barcelona per Antoni Bosch l'any 1869. Font: Biblioteca de Catalunya.

Ro/1046

EL CAN-CAN,
ó siguia
LOS ESTUDIANTS DE BARCELONA.
CANSÓ POPULAR
á imitació de la que 'n Fransa se coneix
LES ETUDIANTS DE PARIS.

Dels jóvens estudiants
vos contaré las fetas,
que sols venim aquí
per gastá las pesetas.
Oy da! Oy da!
Que durí tant com pugui;
Oy da! Oy da!
Prou que s' acabarà.

E piu, piu, piu,
rechequechech.
E piu, piu, piu,
rechequechech.
Oy da! Oy da!
Que durí tant com pugui;
Oy da! Oy da!
Prou que s' acabarà.

Les absoltes dels carlins: «Ara que els carlins són morts / els farem les absoltes. / De Sant Quirze a Montesquiu / no hi fotereu més voltes. / Ja se us és acabat / vostre rastrejar malvat / que havia ocasionat / desgràcies moltes». I també van dictar *L'hostal de la Corda* (l'hostal de la Pinya, a prop d'Olot, on es van trobar «a berenar» els generals Martínez Campos i Savalls), paròdia de *L'hostal de la Peira*, però els lladres passen a ser carlins i se'ls cruspexen per sopar: «carlins amb ceba i Savalls amb bacallà».

Aquest fenomen de *contrafactum* ens permet saber les melodies aproximades amb què es cantava cada text. Tot i que pràcticament mai s'imprimia la notació musical, algunes tonades han arribat per tradició oral fins als segles xx i xxi i han pogut ser transcrits i enregistrades; en altres casos, les conservem en fórmules instrumentals, com és el cas de les sardanes. A més, és altament probable que tant instrumentistes com balladors cantessin els versos pertinents durant el ball, és a dir, que no només les rotllanes ocupaven l'espai públic amb propaganda

Full volant *Can Can carlista*, signat per «un pescador de la costa» i amb un «apèndice al Can-can». Font: Fons Joan Amades, Centre de Documentació de Cultura Popular.

CAN-CAN CARLISTA.

A Don Cárlos seté
Volem per Rey de Espanya
Que 's Rey de bona fé
Y es home que no cogaia.
Oyda, oyda,
Animat pobra Espanya,
Oyda, oyda,
Que 'n Cárlos ya vindrá.
Si, si, si, si: si que vindrá.
No, no, no, no: no faltará.
Rintin, rintin
Tintintin
Ram, tam, ram, tam,
Tam, pataplum.
Si á Don Carlists per rey
Clamém de cor y boca,
Ho fem porque la llei
Ans diu que li pertoca.
Oyda, oyda, etc.

Don Cárlos, té que fort,
Es home de gran tinio,
Ell may ha fet cap mort,
Ni es vil, ni es asesin.
Oyda, oyda, etc.

Clemencia, amor, perdó,
Y olvit de tota injuria,
Será tot lo seu to,
Ben lluy de entrar ab furia.
Oyda, oyda, etc.

Ja la mes trenta anys

Que 'l BROU LIBERALISME
Ab pagos, fraus y cogaia
A tots lleva la crisma.
Oyda, oyda, etc.

Primer ho prengueren tot
Als capellans y frares,
Y ara no deixan brot
Pels fills, pares, ni mares.
Oyda, oyda, etc.

Hospitals, hospitals
Con tots los bens del clero
Per fi de nostres mals
Se van á quedar ceros.
Oyda, oyda, etc.

Dels dignos militars
Las viudas desoladas
Veyenne á milt amar
Sens paga abandonadas.
Oyda, oyda, etc.

Cesans y retirats,
¡Quan trista es la materia!
Taus mestres y empleats
Sumits en la miseria.
Oyda, oyda, etc.

Las caixas sucursals
Ab serco tan sagradas,
Mireu los liberals
Quant be las han peiadas.
Oyda, oyda, etc.

Lamentos y dolors

Per tot arreu se senten
Y aquelles baines traidors
Rien dels que 's lamenten.
Oyda, oyda, etc.

Això ya 's un infern
Y no nació espanyola,
Tal es lo desgovern.
La ambroia y la tahola.
Oyda, oyda, etc.

Mes tu, poble espanyol,
Que tans anys hà que ploras
Despuilat ja del dal
Que 'l goig tens á las boras.
Oyda, oyda, etc.

Honrada juventud,
Juevent de Catalunya
Procura per salut
Nos tens la cosa llunya.
Oyda, oyda, etc.

Cantant toti á compas,
Formantse gran comparsa,
Dirém tot curt y rás,
A lora tota farsa.
Oyda, oyda, etc.

Ux tota mala fè
Y la fatal moniosa,
Viva Cárlos seté
Y sa real esposa.
Oyda, oyda, etc.

EN PESCADOR DE LA COSTA

APÉNDICE AL CAN-CAN.

Espanoles la causa sagrada,
Que con tanto valor defendeis,
Os conduce sin dula á la palma.
Y el impio postrado vereis.
Espanoles los que de carlistas
Os brenais con ei noble hixon,
Ojo alerta á los insubelitas.
Guerra eterna al que sea traidor.

ideològica sinó que la música s'omplia de contingut significatiu, més enllà d'un títol a la partitura. Per altra banda, aquests exemples, triats entre algunes dotzenes de cants carlins o governamentals, ens permeten observar que en aquells anys l'acte de cantar era una part important de l'activitat expressiva individual i col·lectiva en situacions marcades per un valor especial. Es feia servir en qualsevol situació comunitària per crear un espai compartit que situava l'individu en el seu entorn i el comprometia amb una posició. Ara bé, quan en un poble hi havia una nova ocupació de les forces militars oposades, era factible canviar un cant per un altre i adherir-se «als altres».

LA BATALLA D'ALPENS I LES COMMEMORACIONS DE FOCS I CREMES

Algunes d'aquestes cançons van ser «dictades» —fem servir el concepte de l'època, que significa compondre oralment un cant per part d'un especialista, el «dictador de cançons»— arran d'uns fets concrets, com ara *La cansó del 6 d'octubre* del Foc de la Bisbal d'Empordà de 1869 que hem citat més amunt. Un altre cas destacat és la cançó per difondre la victòria dels carlins en la denominada batalla d'Alpens del 9 i 10 de juliol de 1873. Una emboscada va suposar la mort del brigadier Josep Cabrinetty i s'explicava que la batalla nocturna, amb un centenar de morts, es va produir amb la música de valsos i marxes militars interpretades pels músics de les tropes carlines. Fins fa pocs anys hem pogut recollir versions orals d'aquesta batalla a les comarques del Lluçanès, Osona, el Ripollès i la Selva. És un cant compost de diverses melodies de moda que Miquel Clarà, un músic i sastre que hi havia participat en el bàndol carlí, va transcriure l'any 1877 i que, ja entrat el segle xx, el músic amerenc Pere Fontàs va adaptar en forma de sardana. Segueix, d'alguna manera, la llarguíssima tradició de composicions que descriuen una batalla, entre les quals hi ha la famosa *Bataille de Marengo* de Bernard Viguerie (1805): «Anem cap a Alps, / allargant el pas, / que avui no se'n torna / ni un soldat ras. / [...] «Que en serà la glòria, / que en Savalls ha dit / que avui era el dia / de matar el cabrit».

Les commemoracions d'aquelles batalles, focs i cremes de la tercera carlinada van sovintejar en plena Restauració, i per aquest motiu diversos compositors van escriure sardanes

específiques sobre aquells episodis. Antoni Agramont, de Castelló d'Empúries, té al seu catàleg una llista de títols amb al·lusions polítiques evidents, com ara *Sagastina*, *Federala*, *La Madozaira* o *Visca l'XI de febrer!* La més coneguda, i que encara s'interpreta amb fervor en aquella vila empordanesa, és *El foc de Castelló*, en referència a la batalla del 3 de novembre de 1874 entre les tropes de Savalls i les del brigadier Moya. La va compondre el 1883 i, segurament també en la mateixa època, va escriure *Un record a Cabrinetty*, dedicada al brigadier mallorquí. I encara un altre exemple: Dionís Baró, un altre músic castelloní però que va fer vida a Sant Feliu de Guíxols, el 18 de juny de 1882 va estrenar *Lo foch de Tortellà*, amb poesia de P. Donzell segons informava *El Eco Guixolense*, una sardana cantada que commemorava la Crema de Tortellà ocorreguda l'agost de 1873.

En altres contrades on la sardana no formava part encara de les diversions populars (això no va ser fins entrat el segle xx), alguns compositors liberals van escriure altres tipus de ballables amb referències específiques a fets de la Tercera Guerra Carlina. És el cas de Climent Cuspinera, de Caldes de Montbui, admirador de Josep Anselm Clavé i seguidor de la seva tasca. El 31 d'agost de 1895 es va celebrar en aquella vila una festa republicana amb la participació del diputat Baldomer Lostau. Probablement en aquell context es van estrenar els rigodons bèl·lics titulats *Heroísmo*, dedicats a aquells que van resistir l'atac carlí del juliol de 1873. *El Nuevo Ideal* va informar de la interpretació de diversos «himnos patrióticos alusivos a la fiesta» per part d'una massa coral i una orquestra, mentre «ruidosas descargas de fusilería atronaban los aires». L'any 1860 Clavé havia compost els rigodons bèl·lics *Los nets dels Almogàvers*, sens dubte el model de referència per a Cuspinera. Els versos descriuen els carlins «Com de llops foriós esbart», i per tot arreu «deixan famílies a mils sense consol / matan l'Indústria, les Arts i el Comerç». No cal dir que altres himnes republicans com ara *La marsellesa* van sovintejar en aquestes festes cíviques commemoratives, com la de Tortellà del 22 d'agost de 1892, que segons informà *La República* va incloure una cercavila encapçalada per «tres veteranos de los pocos voluntarios que aún quedan de aquella gloriosa defensa» i una orquestra que va interpretar *La marsellesa* i *Le chant du départ*. ■

Bibliografia

Jaume AYATS; Juanma FERRANDO; Ester LLOP, *El cant i les melodies tradicionals dels goigs. De la mediterrània fins a Amèrica i les Filipines*. Girona: Ficta Edicions, 2023.
 Anna COSTAL, *Això no és una biografia de Pep Ventura. L'Empordà romàntic, revolucionari i espectacular*. Figueres: Ed. Gavarres, 2023.
 Pere GABRIEL, «Visibilitats polítiques i vertebració social del món obrer i popular de Barcelona, 1868-1874», *Barcelona quaderns d'història*, núm. 15 (2009), p. 53-77.

Elvís MALLORQUÍ, *Riudellots de la Selva*. Girona: Diputació de Girona, Caixa de Girona, 2000.

Xavier ROVIRÓ; Jaume AIATS; Valentí GIRBAU; Ignasi ROVIRÓ, *Cançons populars de la història de Catalunya*. Sant Vicenç de Castellet: El Farell, 2004.

Lluís Ferran TOLEDANO, *La Catalunya dels furs carlins. 1 de novembre de 1874. Dies que han fet Catalunya*. Barcelona: Rosa dels Vents, 2022.

(guerres carlines)

FERRAN ARCHILÉS.¹ Universitat de València

CASTELLÓ DE LA PLANA, O LES «TERMÒPILES DEL CARLISME». EL MITE DEL CASTELLÓ LIBERAL (C. 1880-1936)

El 14 de juny de 1938 les tropes franquistes van ocupar la ciutat de Castelló de la Plana. Una de les primeres decisions va ser l'enderrocament de l'obelisc situat al parc Ribalta de Castelló. Aquell obelisc commemorava el setge de la ciutat per les tropes carlines encapçalades pel general Cabrera els dies 7, 8 i 9 de juliol de 1837. El monument havia començat a construir-se en 1892 i passà a convertir-se en un dels llocs de memòria per excel·lència de la identitat local castellonenca i en especial de la versió de la identitat de la ciutat que els republicans locals elaboraren des dels anys de la Restauració. De fet, cal tindre ben present que la ciutat de Castelló de la Plana fou un bastió republicà des de 1868 i de nou entre 1891 i 1923 (i de nou en els anys de la Segona República).

Aquest article no pretén esclarir l'abast *real* del setge, la veracitat dels fets històrics, perquè aquí ens ocupem del mite i la commemoració. Al voltant dels fets de juliol de 1837 es construí el «mite del Castelló liberal». Aquest relat es convertí en un element central per a les cultures polítiques del liberalisme local i amb el temps per al republicanisme. Acabà servint de base per a la construcció d'una poderosa autorepresentació de la identitat local, d'un potent patriotisme local. L'element que actuà de forjador d'aquesta identitat fou la commemoració en l'espai públic d'aquells elements mítics, a través de la conversió en les festes majors de la ciutat.

ELS ORÍGENS DE LA FESTA «LIBERAL»

Les primeres passes de la commemoració de les «Jornades de Juliol», correspongueren als liberals castellonencs participants o hereus directes de la guerra. En una data tan primerenca com 1839, l'Ajuntament va prendre ja l'acord de celebrar alguns actes commemoratius, que consistien en un tedèum, la il·luminació extraordinària de la ciutat i l'exposició d'un retrat de la reina Isabel II al balcó de la casa consistorial. L'any següent, les cerimònies de commemoració s'estenien ja al llarg de tres dies i s'hi van afegir actes com balls o corregudes de bous. Sembla que aquesta va ser la tònica dominant fins al 1848. Però les commemoracions quedaren interrompudes en els anys posteriors per recuperar-se de manera intermitent en les dues dècades següents. Significativament, en 1869 s'obrí l'etapa de consolidació. Des d'aquest any en avant la festa se celebraria

de manera regular amb unes poques excepcions puntuals. Cal remarcar que el protagonisme inicial dels liberals s'anà desplaçant cap a la cultura política republicana. Fet i fet, aquest

L'obelisc commemoratiu, situat al parc Ribalta de Castelló, esdevingué a partir de la darrera dècada del segle XIX el lloc de memòria liberal per excel·lència a la ciutat. Postal fotogràfica F. Segarra, Col·lecció particular.

9. CASTELLÓN...Obeliscó à los héroes de 1837
Edición F. SEGARRA...Papelería

desplaçament seria l'element clau per poder-ne explicar l'impuls i el significat posterior. En 1869, s'hi van afegir actes com ara la processó cívica, que amb el temps esdevindria l'element més massiu de les commemoracions. Fou aleshores també que els actes passaren a celebrar-se al nou Parc de Ribalta, la qual cosa explica l'emplaçament posterior de l'obelisc.

Els actes es van haver de suspendre entre els anys 1872 i 1875 per la nova guerra, justament. Però en canvi, amb l'inici de la Restauració borbònica, les festes tornaren a celebrar-se. L'explicació probablement cal buscar-la en la guerra recent i la nova actitud de resistència anticarlina

en què havien coincidit les diverses famílies liberals de la Restauració. Fet i fet, a la ciutat li confirmaren el mateix 1876 els atributs de «Fiel» i «Leal» obtinguts després de la Primera Guerra Carlina, als quals ara es va afegir el de «Constante». Des d'un punt de vista simbòlic, la celebració de la guerra —passada i present— donava rèdits.

Al llarg de la dècada de 1880 totes les famílies liberals castellonenques podien presentar-se com a hereves legítimes de les glòries jornades. Així, el primer número del periòdic liberal conservador *La Provincia*, aparegut precisament el 8 de juliol de 1880, s'obria amb un article commemoratiu en què, entre altres coses, podia llegir-se: «Nada tiene de extraño que Castellón dedique todos los años un recuerdo a la defensa de sus murallas realizada por sus moradores en el año 37; porque estas festividades son una manifestación genuina del espíritu liberal de que se encuentra poseído». Entre els actes programats per a eixe any trobem tocs de diana, vol de campanes, repartiment d'almoines, castell de focs d'artifici, la hissada de la bandera que onejà en l'ajuntament durant l'època del setge o la il·luminació i ornamentació dels carrers. Al llarg d'aquesta dècada, el programa de les festes continuà ampliant-se, però sempre es mantingué en un lloc destacat la manifestació cívica.

Programes oficials festius de les festes de juliol corresponents als anys 1901 i 1931. Repositori digital de la Universitat Jaume I.

La premsa jugà un paper clau en la fixació de la memòria dels fets de juliol de 1837. Tots els anys, per les dates de l'aniversari, hi dedicaven portades i números especials. Tot i que les xifres d'analfabetisme de la ciutat eren molt elevades, aquest paper jugat per la premsa liberal de tota mena mostra l'interès pel manteniment i la difusió, exactament com farien després els republicans. A més, als anys vuitanta aparegueren les primeres obres de la historiografia local dedicades a la fixació dels fets i el seu significat: liberals i republicans maldaren per dir la seua. En 1881 el progressista Luis Bellver publicà *Historia de Castellón de la Plana* i seguint la seua petja es construí un poderós relat del caràcter essencialment liberal de la ciutat, on els fets de 1837 jugaven el paper de «ficció fundacional». En 1884 el cronista local Juan Antonio Balbás fou el primer historiador que se'n va ocupar detingudament al seu treball *Casos y cosas de Castellón*. Balbás passaria a ser des d'aleshores la referència clau. Però Balbás no era només el cronista local: era un republicà federal. Per a Balbás, no cabien dubtes: «En todos tiempos han rendido los habitantes de Castellón un fervoroso culto a la libertad, bello ideal de todas sus ilusiones, grandiosa realización de sus esperanzas, fin y objeto de todas sus tendencias y pensamientos».

(guerres carlines)

En anys posteriors obres d'erudits o aficionats com les d'Arcadio Llistar o Carles Llinàs van reproduir el relat que Balbás havia assentat. En realitat, la historiografia local dona per tancat el relat i en les dècades posteriors hi ha pocs canvis. A la pràctica, s'havien assentat les bases perquè el republicanisme local s'apropriara definitivament de la commemoració.

L'HORA DE LA «FESTA REPUBLICANA»

Des dels inicis de la dècada de 1890, les festes al voltant del setge carlí de 1837 foren concebudes pels republicans —ara de nou hegemònics a la ciutat sota sufragi universal masculí— com les festes majors de la ciutat. Tot i que la festa més popular de la ciutat era la del tercer diumenge de Quaresma, la festa de la Magdalena (que commemorava de fet la fundació de la ciutat), la seua durada era de només un dia. Així mateix, l'arrelament de les festes religioses era inqüestionable. Però la relació dels republicans amb, per exemple, la festa de la patrona, la Mare de Déu del Lledó, era complexa i contradictòria. Les Festes de Juliol, en canvi, podien servir precisament com a model de «festa republicana» alhora que es convertien en les festes majors de la ciutat. Ja en 1891 la durada de les festes, organitzades per l'Ajuntament, era d'una setmana. Amb els anys s'hi anaren afegint actes de tota mena: corregudes de bous, curses ciclistes, festivals de bandes de música... En 1892 s'hi convocà un certamen literari... dedicat als fets de juliol de 1837. El guanyador més destacat fou el poeta renaixentista Constantí Llombart, figura clau del federalisme valencià.

Però l'acte central era la «processó cívica» (amb els temps denominada «manifestació cívica») que recorria els carrers més importants de la ciutat. Des de 1898 s'incloïa un homenatge en l'obelisc, per acabar en l'ajuntament des del balcó del qual tenien lloc sonores exaltacions. En aquesta desfilada participava la corporació —almenys els representants republicans— i la pràctica totalitat del teixit societatari de la ciutat, controlat o sota la influència dels republicans. En 1901 per exemple, quasi totes les associacions locals no controlades per l'Església van participar-hi, i així seria en les dècades següents. A més a més, s'hi podia participar de manera individual. Tot i que no hi ha manera de posar xifres fiables (quan informava *El Clamor* hom diria que a la manifestació havia assistit tota la ciutat, exclosos els malalts...), sembla que almenys fins a la segona dècada del segle xx la participació era massiva. Si en origen la commemoració havia estat cosa de certes elits polítiques, des de finals del segle XIX la seua difusió social i acceptació semblava molt àmplia. Des de 1897 s'afegí, per exemple, una cavalcada amb carrosses al·legòriques que recorria la ciutat i que acabà convertint-se en l'acte més acolorit de les festes, extremadament popular. Lluny de ser una cavalcada «apolítica», era justament el contrari:

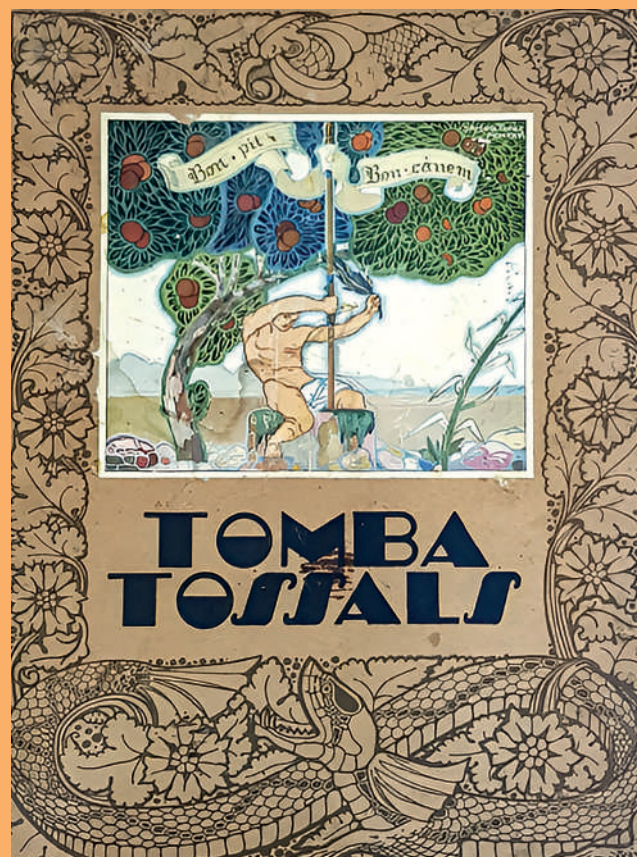
era el revers menys solemne, però no menys «republicà» de la commemoració del setge carlí.

Les festes assoliren el seu objectiu: ser les festes majors de la ciutat. Però si això era rellevant, era per un altre motiu. En gran mesura la identitat local de la ciutat quedaria definida des de finals del segle XIX fins a 1938 amb l'equació següent: Castelló és essencialment liberal, ergo anticarlí, ergo republicà. Era la imatge que els republicans volien construir cap a dins i que maldaven per «exportar». En 1899, en un acte dedicat als processos de Montjuïc, Vicente Blasco Ibáñez va definir Castelló com les «Termópilas del Carlismo», que de seguida és dit...

MITES, O LA HISTÒRIA DE DUES CIUTATS

Els republicans castellonencs, doncs, van aconseguir el seu objectiu i van bastir al voltant del mite del Castelló liberal una de les claus per a la seua hegemonia local.² Clar que la seua hegemonia local prèvia era ja la base necessària per consolidar el mite. No era un mite que ells hagueren inventat, però

Tombatossals (1930), obra de Josep Pasqual Tirado, és un exponent de les representacions simbòliques locals que alguns segments ciutadans van bastir com a alternativa a l'hegemonia republicana.

sí que en van saber treure el màxim rendiment. Fins quan va funcionar aquest mite? La resposta més clara seria dir que per als republicans va funcionar sempre; entre els votants republicans de la ciutat, s'entén. Però vol dir això que no fou disputat o que no mostrà clivelles? Per raons d'espai hem hagut de deixar fora d'aquest article les versions alternatives, els relats «alternatius» al mite del Castelló liberal. Sectors vinculats al catolicisme local foren més o menys pròxims al carlisme històric, en oposició a l'anticlericalisme dels republicans castellonencs, i van bastir un model d'identitat alternatiu, basat en la tradició (i on les festes com ara la Magdalena, el Corpus o la de la patrona feien un paper clau). La de Castelló fou la història de dues ciutats. En els anys de la dictadura de Primo de Rivera, la ciutat més levítica guanyà –temporalment– el pols. Molts dels sectors vinculats al valencianisme cultural abans de la Segona República bastiren un impressionant programa simbòlic alternatiu al dels republicans. Molts dels autors vinculats a la prestigiosa Sociedad Castellonense de Cultura fundada en 1919 («els Sabuts», com eren popularment coneguts) no volien saber res d'aquell mite. El símbol més acabat d'aquella altra manera d'imaginar la ciutat és la divertida obra de 1930 de Josep Pasqual Tirado, *Tombatossals*, sublimació d'una versió «pairalista» de la identitat local i que mitificà el terme municipal com a espai moral.

Mentre els republicans pogueren mantindre l'hegemonia, les festes van continuar endavant. Sembla que en la segona dècada del segle xx el model s'estava esgotant, però els republicans no aconseguiren canviar la tendència (malgrat introduir actes com una batalla de flors). Quan es reprengué la plena celebració de les festes en 1931, potser hauria estat el moment de fer-les revifar, ja que els republicans eren encara la força majoritària a la ciutat. Però el seu model de republicanisme, alineat ara amb el lerrouxisme i abandonat el federalisme, estava potser massa ancorat a la dreta i el passat. Les festes entraren en crisi i l'inici de la Guerra Civil les sentencià.

Amb tot, sembla clar que el seu pes havia d'haver estat prou amenaçador al llarg de tantes dècades perquè els ocupants derrocaren l'obelisc en 1938. Des d'aleshores l'altra ciutat havia guanyat. La revenja dels carlins... ■

Nota

1. Totes les referències d'aquest article procedeixen del treball de Ferran Archilés Cardona, Manuel Martí Martínez, Marta García Carrión i Xavier Andreu Miralles *Ser de Castelló. La identitat local en l'època contemporània (c. 1880-1936)*, Castelló de la Plana: Fundació Dávalos-Fletcher, 2011.

2. L'apropiació i significació republicana d'aquest tipus de celebracions commemoratives a partir de finals del vuit-cents també ha estat assenyalada respecte a diverses ciutats de Catalunya en David CAO COSTOYA, «Commémorer les héros et les martyrs de la dernière guerre carliste dans l'Espagne de la Restauration (1874-1923)», en Pierre M. DELPU (dir.), *Le martyre politique en Europe du Sud (XIXe-XXIe siècle). Figures, mutations, usages*. Madrid: Casa de Velázquez, 2025, p. 189-205.

Bibliografia

Ferran ARCHILÉS, *Parlar en nom del poble. Cultura política, discurs i mobilitació social al republicanisme castellonenc (1891-1909)*. Castelló: Ajuntament de Castelló, 2002.

Ferran ARCHILÉS CARDONA; Manuel MARTÍ MARTÍNEZ; Marta GARCÍA CARRIÓN; Xavier ANDREU MIRALLES, *Ser de Castelló. La identitat local en l'època contemporània (c. 1880-1936)*. Castelló de la Plana: Fundació Dávalos-Fletcher, 2011.

David CAO COSTOYA, «Commémorer les héros et les martyrs de la dernière guerre carliste dans l'Espagne de la Restauration (1874-1923)», en Pierre M. DELPU (dir.), *Le martyre politique en Europe du Sud (XIXe-XXIe siècle). Figures, mutations, usages*. Madrid: Casa de Velázquez, 2025, p. 189-205.

Manuel CARCELLER, *El Lledó dels liberals: catolicisme, cultura i política a Castelló de la Plana (1808-1912)*. Castelló: Ajuntament de Castelló, 2012.

Gerard LLANSOLA, *Renovadors, contrarevolucionaris i cacics. Liberals i conservadors a Castelló en el trànsit de la política oligàrquica a la de masses (1913-1923)*. Castelló: Universitat Jaume I, 2019.

Manuel MARTÍ, *L'Ajuntament de Castelló de la Plana, 1875-1891*. Castelló: Ajuntament de Castelló, 1989.

Lluís MESEGUER, *Castelló literari*. Castelló: Universitat Jaume I, 2003. Francesc MEZQUITA; Enric COLOM, «La construcció de la identitat local: el mite del Castelló liberal», *Plecs d'Història Local*, 107 (2003), p. 1689-1690.

Josep MIRALLES CLIMENT, *Realitat o mite? L'heroica defensa de Castelló*. Castelló: Ajuntament de Castelló, 2008.

Gemma RODA QUEROL, «Mito o realidad: la guerra carlista en la ciudad de Castelló (1833-1840)», *Estudis castellonencs*, 9 (2000-2002), p. 893-922.

(patrimoni)

PEDRO RÚJULA. Catedràtic d'Història Contemporània (Unizar)

SOFÍA SÁNCHEZ. Tècnica de patrimoni cultural de la Comarca del Maestrazgo

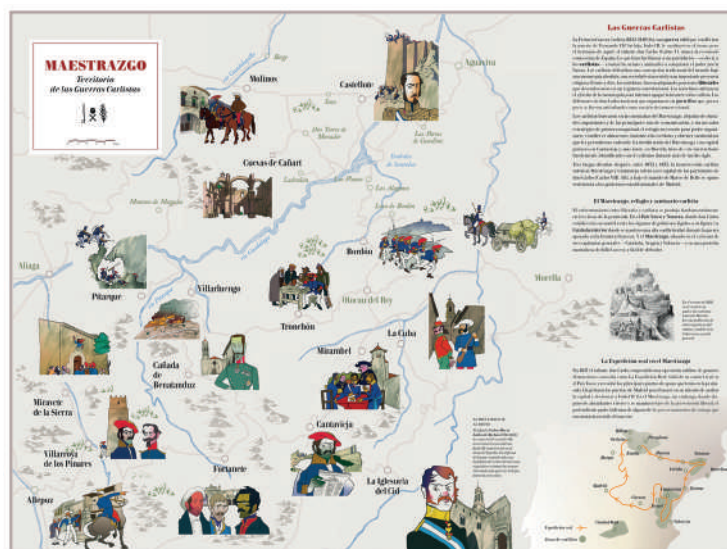
TERRITORI I HISTÒRIA. UN PROJECTE DE DIVULGACIÓ DE LES GUERRES CARLINES A LA COMARCA ARAGONESA DEL MAESTRAT

Hi ha territoris el nom dels quals condensa un episodi de la història. És el cas del Maestrat, un topònim que ens trasllada al període de la Primera Guerra Carlina (1833-1840), ens evoca personatges històrics com Ramon Cabrera o el general Espartero, o ens rememora alguna de les obres més conegudes de Benito Pérez Galdós o de Pío Baroja. Així mateix, la narrativa històrica o literària circula en paral·lel a l'espai físic en el qual succeïren els fets, un marc territorial i humà en el qual avui conflueixen i limiten tres comunitats autònomes. El projecte «Maestrazgo. Territorio Guerras Carlistas», centrat en l'actual comarca del Maestrat aragonès, intenta fer coincidir ambdues coses: els fets del passat i la descoberta dels espais on van succeir, resseguint el Maestrat per entendre les guerres carlines del segle XIX.

Com fer visible la història en el present? Com podem recórrer els escenaris on van passar els fets històrics i prendre'n consciència? En definitiva, com proporcionem una experiència cultural de qualitat fusionant el coneixement del passat i el gaudi d'espais patrimonials i naturals per a tots els públics? L'equip que va desenvolupar el projecte comptava amb tres punts de suport. Un era l'institucional, la voluntat de la conselleria de la Comarca del Maestrazgo de donar a conèixer el seu territori com un dels escenaris destacats de les guerres carlines del segle XIX. El segon punt eren els estudis històrics que proporcionaven continguts de qualitat que servien de base per a l'elaboració de la proposta cultural. I el tercer consistia en un disseny acurat per transmetre amb criteris didàctics i de comunicació els continguts proposats. A partir d'aquí es va generar un element nuclear al voltant del qual giraria tota la proposta: un mapa. Tenint present que el projecte intentava posar en relació el territori amb els fets històrics, el mapa havia de convertir-se en l'element clau per al desenvolupament de les propostes. Es presenta imprès en paper, plegat com un mapa convencional. Ens permet observar el territori en conjunt, identificar els pobles i assenyalar les rutes. S'hi inclouen continguts molt diversos i cada població compta amb una il·lustració realitzada pel gran pintor aragonès José Luis Cano. D'aquesta manera, amb elements gràfics situats a la cartografia, podem

contemplar, per exemple, Cabrera a Cantavella, o la Junta carlista a Mirambell. A més, el mapa serveix de suport a propostes complementàries que ens permeten organitzar el viatge i prendre decisions a l'hora de visitar els llocs. Hi trobem, també, una breu història de les guerres al Maestrat, una ressenya de cada poble explicant-ne la vinculació amb les guerres carlistes i un croquis de les carreteres per poder planificar el viatge. A cada poble, la proposta física del mapa es complementa amb un plafó especialment dissenyat per a aquest projecte, de color taronja i amb una tipografia distingible que el caracteritza. Aquests plafons s'ubiquen a l'entrada dels setze pobles de la comarca del Maestrat: Allepús (Allepuz), Cantavella (Cantavieja), Castellet (Castellote), Fortanet (Fortanete), la Cuba, Miravet (Miravete de la Sierra), Pitarc (Pitarque), Villarluengo, Bordó (Bordón), la Canyada de Benatanduz (la Cañada de Benatanduz), Cuevas de Cañart, l'Anglesola (la Iglesuela del Cid), Mirambell (Mirambel), Molinos, Tronxó (Tronchón) i Vila-roia (Villarroya de los Pinares). En tots, el visitant trobarà la informació bàsica per descobrir les fites del conflicte carlí en cada població. A Cantavella sabrà

Mapa de les rutes pel territori de les guerres carlistes de la comarca aragonesa del Maestrat.

que s'hi va imprimir el primer periòdic carlista del Maestrat; a Castellot, que la població va ser sotmesa a un setge ferotge pel general Espartero; a Cuevas de Cañart, que s'hi va establir un gran hospital per als ferits de l'exèrcit rebel, o a Villarlengo, que al final de la guerra van incendiar el convent de Montesanto, convertit en un fort.

La informació dels plafons s'estructura en diversos nivells. S'inicia amb un gran títol que caracteritza la població amb un fet destacat. I en grau més baix, segueixen un conjunt d'informacions que tracen els moments importants i les circumstàncies que envoltaren la vida de cada lloc durant la guerra. A l'altra cara d'aquest plafó es troba el mapa del Territorio Guerras Carlistas, per tal que el viatger sàpiga en tot moment on es troba i cap on ha de dirigir els passos per descobrir altres episodis històrics.

Quan el visitant ja s'ha format la idea de què pot oferir la població, és el moment de travessar-ne les portes i endinsar-se pels carrerons. El patrimoni arquitectònic i artístic dels pobles del Maestrat és d'un valor enorme (vuit d'ells han estat declarats conjunt històric) i per tant no es tracta d'una simple cerca de les guerres del passat, sinó que aquest itinerari pels carrerons, buscant les fites indicades, és una experiència completa, barreja d'art i història.

Recorrent els carrers trobarem plaques indicatives davant dels edificis més emblemàtics que foren utilitzats durant el conflicte o on van succeir esdeveniments rellevants, ja sigui el palau de l'Anglesola on es va allotjar don Carles durant l'Expedició Reial o l'església incendiada pel Serrador a Mirambell, de la qual encara es poden identificar les restes de pedra calcinada.

A vegades aquests plafons són de majors dimensions i esdevenen taulers d'orientació amb planimetries de punts defensius allunyats de les poblacions i fortificats durant la guerra, com ara el convent de Montesanto a Villarlengo o els forts de San Blas i de Las Horcas a Cantavella. Aquest patrimoni bèl·lic, desconegut fins i tot pels seus habitants, permet descobrir l'entorn d'aquestes poblacions i contemplar-les des de posicions inusuals i de gran bellesa.

Tot l'entramat de solucions físiques (mapa, plafons, cartells, taules d'orientació i *photocalls*) té una correlació digital consultable a la pàgina web *Maestrazgo Territorio Guerras Carlistas*, allotjada en la pàgina general de Turismo del Maestrazgo: <https://turismomaestrazgo.org/territorio-guerras-carlistas/>. A partir d'aquí es pot accedir a tota la informació, tant per preparar el viatge com per documentar-se per mitjà del mòbil durant les visites.

A més, la pàgina web mostra recursos complementaris que proporcionen informació històrica. En primer lloc, hi ha una cronologia il·lustrada de les guerres carlines al Maestrat, seguida d'una galeria de personatges que posen cara a les accions i les fites històriques tractades. En tercer lloc, l'enllaç a www.museovirtualmaestrazgo.com permet ampliacions de la visita en clau etnogràfica, artística, natural i històrica. També hi podem trobar una secció documental amb bibliografia.

Deixem per al final el darrer dels enllaços, que bé podria ser el primer, ja que és l'origen del projecte. Es tracta del que ens dirigeix al Museo de las Guerras Carlistas del Maestrazgo, reconegut dins de la Red de Museos de Aragón. Situat a Cantavella, el museu va ser inaugurat l'any 2006 i

des d'aleshores articula la circulació turística del Maestrat, actuant també com a oficina de turisme. És un lloc d'acollida on molts visitants inicien el recorregut pel Maestrat. Una bona recomanació és anar a la que va ser la primera capital carlina de Ramon Cabrera i visitar les tres plantes del museu on es mostra el relat històric i l'explicació dels conflictes carlins d'aquesta zona, abans de disposar-se a recórrer, proveïts amb el nostre mapa, un territori fascinant d'història, art i natura: el Maestrazgo Territorio Guerras Carlistas.

Plafó dedicat a Cantavella [Cantavieja].

FITXA TÈCNICA

Projecte promogut per la Comarca del Maestrazgo (Terol)

Projecte: Pedro Rújula

Documentació: Sofia Sánchez i Cristina Mallén

Disseny gràfic: Fernando Lasheras

Il·lustracions: José Luis Cano

(ressenyes)

Daniel MONTAÑA; Josep RAFART
(coords.)
**Mirades sobre el carlisme
des del Berguedà.**
**IX Simposi d'Història del Carlisme
d'Avià**

Avià: Centre d'Estudis d'Avià, 2025, 168 p.

El volum col·lectiu, *Mirades sobre el carlisme des del Berguedà*, coordinat per Daniel Montaña i Josep Rafart, s'inscriu en el marc del IX Simposi d'Història del Carlisme celebrat a Avià l'any 2025. L'obra proposa un recorregut plural i suggestiu per les diverses dimensions del carlisme a Catalunya, amb una atenció especial a la seva incidència en l'àmbit berguedà, però també amb una mirada més àmplia que l'enllaça amb la realitat política, militar i cultural a Catalunya i el Maestrat el segle XIX i inicis del XX. Aquesta aproximació permet entendre el carlisme no només com un fenomen bèl·lic, sinó també com un espai de memòria, de confrontació ideològica i d'articulació territorial.

L'obra reuneix un conjunt d'articles que, des de perspectives diverses, comparteixen la voluntat de matisar i aprofundir en la complexitat del carlisme català. La recerca sobre el mariscal Josep Maria Colubí i Gomila, militar liberal moderat, permet resseguir el paper d'aquells militars i polítics que, enmig dels conflictes civils, van apostar per una via d'aparent ordre militaritzat i amb voluntat d'establir una ferma estabilitat política a través del liberalisme moderat i institucional, i que representaren l'existència d'una Catalunya plural més enllà de l'oposició binària entre carlins i liberals. En aquesta mateixa línia, la reflexió sobre la figura del general Ramon Cabrera i els seus darrers moviments a Berga el 1840 aproxima el lector a la dimensió estratègica i militar del conflicte i mostra com el territori berguedà esdevingué un escenari clau en el desenllaç de la Primera Guerra Carlina.

Altres aportacions situen el focus en la memòria i la pervivència del carlisme en el temps. L'estudi sobre els monuments dedicats a les víctimes de la darrera carlinada a Osona i el Ripollès ofereix una mirada sobre la construcció de la memòria col·lectiva i les formes de reconeixement públic, posant en relleu com els conflictes del segle XIX continuaren projectant-se en l'espai simbòlic i polític del segle XX. Igualment, la recerca sobre la memòria pública de la guerra carlina a Igualada posa de manifest la força dels rituals commemoratius i el paper de les entitats cíviques en la preservació d'un llegat marcat per la divisió i la tensió.

El volum també dedica espai a la història local, amb una visió sociopolítica. N'és un exemple l'anàlisi dels moviments d'organització i resistència del carlisme a les comarques

meridionals de Catalunya. L'estudi de la denominada «Amézcuca catalana» mostra com la mobilització carlina a l'inici de la Primera Guerra Carlina va adquirir una notable dimensió popular i territorial, especialment a les comarques de Tarragona i el Penedès, cosa que revela la capacitat del moviment per arrelar en espais rurals castigats per la conflictivitat social. En paral·lel, la recerca sobre la guerra del Groc destaca el paper dels comandaments locals i les tensions internes que marcaren un episodi insurreccional immediatament posterior a la primera carlinada al Maestrat, d'una manera que ofereix una visió més polièdrica de la complexa trama d'adhesions i fractures del moviment carlí en un espai que desborda geogràficament el marc català.

En conjunt, *Mirades sobre el carlisme des del Berguedà* ofereix una contribució valuosa al coneixement de la revolució liberal i la contrarevolució carlina, amb una atenció que conjuga recerques militars, polítiques i culturals amb la memòria i el patrimoni. El volum s'insereix en la trajectòria dels simposis precedents, com *El carlisme ahir i avui* (2013), on es posa en relleu la vigència del fenomen com a factor d'interès històric. També dialoga amb aportacions més recents, com *Mossos d'esquadra a les files carlistes* (2023), que mostra la complexitat social dels actors implicats, o *Capitosts carlins, combats, òbits, testaments i ninots berguedans* (2024), amb la seva aproximació vivencial i documental als protagonistes locals. Així, aquest IX Simposi reprèn i enllaça el fil d'una tradició consolidada d'estudis, i fa dels Països Catalans un espai privilegiat per comprendre com la història local connecta amb els grans debats sobre les revolucions i contrarevolucions al si de la política i la societat europees.

IVAN ORTIZ. Universitat de Barcelona

Francesc-Andreu MARTÍNEZ GALLEGO; Francesc-Tomàs MARTÍNEZ SANCHIS
La Premsa Valencianista (1837-1977)

València: PUV, edUPV, UA i Fundació Irla, 2024. 612 p.

El 7 de juny passat, en el marc del RecercatPV celebrat a Lliria, es va presentar per primer cop *La Premsa Valencianista (1837-1977)*, un llibre descomunal de Francesc-Andreu Martínez Gallego i Francesc-Tomàs Martínez Sanchis que abasta 140 anys d'història del País Valencià i que és fruit de la col·laboració entre la Fundació Irla i tres universitats valencianes (la UV, la UPV i la UA).

Francesc-Andreu Martínez Gallego i Francesc-Tomàs Martínez Sanchis són dos grans especialistes en la història de la premsa valenciana, amb una rica trajectòria de publicacions i investigacions a l'esquena. Ara, després de més de deu anys de feina, han publicat aquest treball que documenta 448 capçaleres «valencianistes», és a dir, que responen a una «personalitat distintiva del poble valencià», tant si és per l'ús de la llengua pròpia, per les causes polítiques que abracen o per la identificació amb una identitat valenciana.

La capçalera que fixa el punt de partida és *El Mole*, el primer periòdic en català de tot l'àmbit lingüístic, i tanca l'obra *Valencia Semanal*, «la millor escola de periodistes de la Transició valenciana», segons els autors. Entremig, podem repassar centenars de publicacions de caràcter satíric, polític (moltes d'elles clandestines), cultural o folklòric.

Cada capçalera compta amb una reproducció d'una o diverses portades, així com les dades bàsiques que se n'han pogut recollir i una explicació més o menys extensa en funció de la rellevància de la publicació, de manera que el lector o lectora pot passar-se hores i hores captivat per títols i portades atractives i suggeridores, moltes amb la firma de grans artistes valencians. L'obra ens empeny a conèixer més i millor el gran ventall de publicacions al nostre país i ens demostra que, malgrat tot –i en tots els temps–, aquest país existeix.

ANDREU GINÉS I SÀNCHEZ. Federació d'Instituts d'Estudis del PV

Manel CAMAFORT MONTTOYA
Conflictes gremials i protesta popular a Tarragona a l'entorn del comerç i la producció de pa, peix i vi (1719-1808)

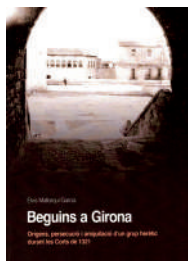
Valls: Arola Editors, 2025, 276 p.

Aquest volum de Manel Camafort Montoya, guardonat amb la Beca d'Investigació Lucius Licinius Sura 2021, s'endinsa en la conflictivitat gremial i la protesta popular a la Tarragona del segle XVIII i inicis del XIX. El llibre s'inscriu en els debats historiogràfics sobre la naturalesa dels gremis preindustrials i el seu paper en l'articulació del teixit social i econòmic. L'autor recull els treballs de Torras i Ribé, Hobsbawm, Epstein o Lucassen i hi dialoga. Així mostra que els gremis, lluny de ser simples corporacions fossilitzades a la fi de l'antic règim, van ser institucions actives, flexibles i, de vegades, amb capacitat d'adaptar-se a les noves transformacions a través de la cohesió de les classes populars, i van tenir la funció de vehicular algunes de les tensions socioeconòmiques de l'època.

La recerca es fonamenta en un corpus documental extens: fonts municipals, notariales, parroquials i llibres d'ordinacions, que permeten reconstruir amb detall els conflictes sorgits entorn del pa, el peix i el vi. Aquestes mercaderies, essencials per a la subsistència, foren objecte de disputes constants sobre fiscalitat, abastament i control dels preus. Camafort mostra com les corporacions gremials esdevien alhora canals de negociació amb les autoritats i focus de tensió i corrupció davant els interessos fiscals del govern i la pressió dels mercats. L'anàlisi de casos concrets, com els litigis per la distribució del peix o les imposicions sobre el vi, il·lustra amb claredat la complexitat d'unes relacions travessades per desigualtats i resistències populars que advertien de les profundes conflictivitats sociopolítiques i econòmiques de la primera meitat del segle XIX a Catalunya.

IVAN ORTIZ. Universitat de Barcelona

(tria de novetats)

Elvis MALLORQUÍ **Beguins a Girona**

Girona: Diputació, 2025. 386 p., 18 €.

Elvis Mallorquí presenta un estudi històric que s'endinsa en el fenomen dels beguins, un moviment espiritual de l'edat mitjana, i la seva tràgica presència a la ciutat de Girona. A través d'una exhaustiva investigació en documents d'arxiu, el llibre analitza el context de la persecució i la relaciona amb les lluites de poder a l'elit gironina, les creixents desigualtats socials i econòmiques i la influència de l'inquisidor general i el rei Jaume II. L'obra de Mallorquí no només ofereix una anàlisi detallada, sinó que també posa en connexió la situació dels beguins de Girona amb altres comunitats de la mateixa època. La publicació és el resultat de la beca Francesc Eiximenis (2020), convocada per l'Institut Ramon Muntaner i la Diputació de Girona.

Pilar FRANCÈS (coord.) **Els guixolencs deportats als camps nazis**

Sant Feliu de Guíxols: Ajuntament, 2025. 154 p., 5 €.

Aquest volum, publicat per l'Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, rescata de l'oblit les històries de vuit homes del municipi que van ser deportats a camps d'extermini nazis durant la Segona Guerra Mundial. El llibre s'endinsa en les vides d'aquests exiliats republicans, la seva participació en la Resistència francesa, la captura i el posterior empresonament en camps com Mauthausen. L'obra destaca la importància de preservar la memòria històrica i ofereix un testimoni esfereïdor i necessari dels horrors del nazisme. A més, no tan sols documenta la tragèdia, sinó que també posa en relleu la fortalesa i la dignitat d'aquells que van patir l'exili i la persecució. Així esdevé una eina fonamental per a les futures generacions i una forma de retre homenatge a les víctimes i els supervivents.

Modilianum. **Revista d'estudis del Moianès, núm. 72**

Moià: Associació Cultural Modilianum, 2025. 80 p., 13 €.

El número 72 de la revista se centra en l'anàlisi de les guerres que han afectat el Moianès al llarg de la història. El monogràfic inclou diversos articles que exploren esdeveniments històrics i conflictes que van marcar la zona. En particular, s'hi inclouen textos sobre la Revolta de les Barretines, la Guerra de Successió i la Guerra del Francès, així com el testimoni de Tomàs Mir sobre les primeres fundacions de l'Escola Pia a la Corona d'Aragó. Els signen investigadors de referència com Jaume Dantí, Martí Roca i Adrià Cases, Quintí Casals o Joan Florensa. El volum, per tant, ofereix una mirada detallada i contextualitzada sobre la història bèl·lica d'aquest territori.

Jordi ENRICH **La vil·la romana de l'Espelt**

Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 2025. 227 p., 15 €.

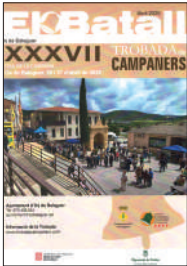
Aquest llibre és un estudi exhaustiu de les excavacions realitzades entre 2018 i 2023, que documenta amb detall l'arquitectura, els materials i la història d'aquesta antiga vil·la romana. El contingut de l'obra analitza els diferents espais de la residència romana, des de les zones d'habitatge fins als espais de producció i servei, i alhora proporciona una visió completa de la vida a la Catalunya romana. També s'hi inclouen fotografies d'alta qualitat, plànols detallats i una anàlisi dels objectes trobats, com ara ceràmiques i eines, que ajuden a reconstruir el dia a dia dels habitants. Aquest llibre és una aportació fonamental per a la comprensió de la romanització a l'interior de Catalunya.

Jordi MORELLÓ **Valls a principis del segle XVI**

Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 2025. 15 €.

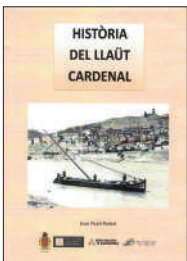
El llibre de Jordi Morelló ofereix una anàlisi exhaustiva de la història de Valls durant un període de gran creixement econòmic i social. L'obra es basa en documentació d'arxiu inèdita, entre la qual destaca el buidatge del llibre d'estimes de 1515, per aprofundir en la vida quotidiana dels vallencs. El contingut se centra en aspectes com la demografia, la riquesa i el control de la propietat. A més, examina les relacions de poder, les professions i les diferents capes socials de la vila. Es fa un èmfasi especial en la família d'un notari, un dels protagonistes de l'època. L'objectiu de l'estudi és reconstruir amb detall la realitat socioeconòmica de Valls al segle XVI i proporcionar una visió rica i complexa de la seva societat i economia.

El Batall, abril 2025

Os de Balaguer: Ajuntament i Confraria de Campaners i Carillonistes de Catalunya, 2025. 43 p.

El número d'abril de 2025 de la revista de la Confraria de Campaners i Carillonistes de Catalunya és un monogràfic dedicat a la XXXVII Trobada de Campaners. Aquesta edició especial documenta l'esdeveniment: ofereix una crònica completa de les activitats dutes a terme, com les ponències, els tallers i les demostracions de tocs de campanes. La revista inclou articles que analitzen la importància de la tradició campanera i el paper de l'Associació de Campaners de Balaguer en la seva preservació. També es fixa en les diferents tècniques de toc de campanes de la comarca i les seves particularitats, tot posant de manifest la vitalitat d'aquesta cultura.

Joan PUJOL Història del llaüt Cardenal

Ajuntament de Fayón i Impremta Joscari, 2025. 49 p., 10 €.

El llibre de Joan Pujol és una obra de caràcter històric que se centra en la història del llaüt *Cardenal*, construït inicialment per al transport de carbó de les mines de Mequinensa i que per circumstàncies econòmiques va acabar esdevenint barca de pas en diferents pobles de l'Ebre a partir de la dècada de 1940. La publicació es basa en una recerca exhaustiva i en documentació d'arxiu per il·lustrar la importància d'aquesta embarcació. Es tracta d'un llibre de divulgació històrica que contribueix a preservar la memòria i el llegat d'aquest tipus d'embarcacions, tan importants per garantir la comunicació entre els pobles de la ribera de l'Ebre. La publicació és doble, atès que presenta un format en català i castellà.

Antoni MANONELLES Una barqueta de moros

La història d'un romanço
Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2025. 160 p., 25 €.

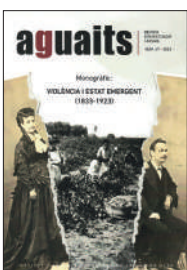
El llibre d'Antoni Manonelles és un treball de recerca que explora l'origen, l'evolució i la difusió d'un dels romanços tradicionals més populars de les Pitiüses. Per mitjà d'una exhaustiva anàlisi de documents d'arxiu i testimonis orals, l'autor reconstrueix la història d'aquesta cançó popular. L'obra no només se centra en la lletra i la melodia del romanço, sinó que també aprofundeix en el context històric i social, i posa de manifest la seva relació amb la pirateria i la vida a les illes. Manonelles documenta les diferents versions del romanço i n'analitza el paper com a eina de transmissió de la història i la cultura popular. En definitiva, és una obra que recupera una part important del patrimoni cultural i immaterial d'Eivissa i Formentera.

Sergi MOYANO Operació Apolo

València: Institució Alfons el Magnànim i Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació, 2025. 216 p., 20 €.

Aquesta obra narra un dels episodis més impactants del terrorisme basc: el segrest de l'empresari valencià Luis Suñer, ocorregut el 1981. Mitjançant una investigació exhaustiva, l'autor reconstrueix els fets que van envoltar l'acció d'ETA, des de la planificació del segrest fins a les seves conseqüències. El llibre se centra en la figura de Luis Suñer, propietari de la fàbrica Avidesa, i en les negociacions que es van dur a terme per al seu alliberament. Moyano posa de manifest les dures condicions del segrest i l'angoixa de la família, alhora que explica els moviments polítics i policials que es van generar al voltant del cas. L'obra, per tant, és un testimoni de la violència de l'època i una anàlisi de les tensions socials i polítiques que van marcar la Transició espanyola.

Aguaites, núm. 47

Ondara: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, 2024. 247 p., 10 €.

El número 47 de la revista *Aguaites*, de l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta (IECMA), és un monogràfic titulat «Violència i Estat emergent (1833-1923)» que se centra en l'anàlisi de la violència i la formació de l'Estat durant el segle XIX i el començament del XX. La publicació, coordinada per Ricard Llompart, aprofundeix en com la violència va ser un factor clau en la configuració de la societat i l'Estat en un període de grans canvis a la Marina Alta. S'hi exploren les manifestacions de la violència, tant en l'àmbit social com en el polític, i la seva relació amb el sorgiment de noves estructures de poder. El contingut ofereix una mirada detallada a un període històric complex i ple de conflictes.

(taulell)

199

1
2
6
10
14
18
20
22
24

CARLES BARRULL. Institut Ramon Muntaner

LES JORNADES EUROPEES DE PATRIMONI I ELS CENTRES D'ESTUDIS I ATENEUS

Les Jornades Europees de Patrimoni (JEP) són una iniciativa que va néixer l'any 1991, impulsada pel Consell d'Europa i la Comissió Europea amb l'objectiu d'apropar el patrimoni cultural a la ciutadania, perquè tothom en pugui gaudir i conèixer-lo de prop, fent-lo més accessible i compartit.

Els objectius de les JEP es poden resumir en quatre grans eixos:

- **Sensibilitzar** la població sobre la importància de conservar i tenir cura del patrimoni material.
- **Fomentar la participació** veïnal i associativa.
- **Promoure l'educació** i la transmissió del coneixement a les noves generacions.
- **Garantir l'accés universal i gratuït** al patrimoni.

Cada any, la Comissió Europea proposa un lema per posar el focus en algun aspecte clau del patrimoni i reforçar la consciència ciutadana sobre la seva importància. En l'edició de 2025, el lema serà «Patrimoni arquitectònic: finestres al passat, portes al futur» i es posarà l'accent en edificis i infraestructures de tots els estils i dimensions. A la pràctica, les JEP se celebren el segon cap de setmana d'octubre i s'han convertit en una cita anual molt esperada. La coordinació de les JEP recau en el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, a través de l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, i compta amb la col·laboració activa de la Federació de Municipis de Catalunya, l'Associació Catalana de Municipis, l'Institut Ramon Muntaner, l'Associació de Micropobles de Catalunya i Catalunya Sacra. Gràcies a aquest treball en

xarxa, cada any s'organitzen més de 500 activitats repartides arreu del territori, que permeten posar en valor la diversitat i la riquesa del patrimoni català, apropar-lo a tothom i convertir les JEP en la «Festa Major del Patrimoni Cultural».

La difusió de les activitats a través de l'Agenda Cultural de la Generalitat i l'ús de l'etiqueta **#JEP2025** a les xarxes socials són eines clau per donar visibilitat a tot el que es fa, connectar les iniciatives locals amb el projecte tant català com europeu i convidar tothom a formar part d'aquesta gran celebració.

Les #JEP2025 estan programades els dies 10, 11 i 12 d'octubre. Com en edicions anteriors són molts els centres d'estudis que, sobre la base del coneixement i les recerques entorn del seu patrimoni proper, proposen activitats vinculades al patrimoni local arreu de Catalunya. Sovint s'aprofita per mostrar patrimoni poc conegut i les visites es fan de la mà dels investigadors que l'han estudiat. Això fa que la participació dels centres d'estudis en el projecte sigui molt ben valorada. Els darrers anys algunes de les activitats es fan en col·laboració amb altres col·lectius, de manera que el patrimoni es converteix en una eina per a la inclusió. Finalment, cal destacar que també els ateneus es van sumant a poc a poc a aquesta iniciativa. El 2024 des de l'IRMU vam registrar l'organització de 54 activitats en 42 poblacions diferents com ara Sils, Maçanet de la Selva, Vic, Canet de Mar, l'Hospitalet de Llobregat, Santa Oliva, Flix, Àger o Tragó de Noguera, entre altres. El nombre d'activitats proposades va creixent any rere any, cosa que converteix la iniciativa en una cita imprescindible per a la comunitat i per a tothom que estima el patrimoni.

Directors: Ramon Arnabat (URV), Josep Santesmases (CCEPC), Coordinació d'aquest número: David Cao Costoya i Anna Bach Gómez; Producció: L'Avenç; Disseny original: Can Seixanta; Tria de novetats: Carlos Moruno (IRMU); Dipòsit Legal: B. 47.520-76; ISSN 2339-6997

Consell de redacció: Victòria Almuni (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), Bernat Campins (Institut d'Estudis Baleàrics), David Cao (P. Estudis Osonencs), Meritxell Ferré [Centre de Lectura de Reus], Narcís Figueras (UOC), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Andreu Ginés i Sánchez (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Manuel Lopez Esteve (UdL), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Jordi Morell (Taller d'Història del Clot), Manuel Pastor (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Jaume Perarnau (Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagner (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberro (UB), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (Subdirecció general del Patrimoni Arquitectònic, Arqueològic i Paleontològic), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytavi (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Antoni Virgili (UAB).
<http://www.irmu.org/projects/plecs>.

Revista editada per:

Amb el suport de:

